

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**OLIV TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL
ETISH BOSH ILMIY - METODIK MARKAZI**

**TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ MARKAZI**

**“TRANSPORT LOGISTIKASI (TRANSPORT TURLARI BUYICHA)
yo‘nalishi**

**“TRANSPORTDA INSON OMILI”
moduli bo‘yicha
O‘QUV–USLUBIY MAJMUUA**

Toshkent 2022

Mazkur ishchi o‘quv dastur Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2021 yil 25-dekabrda 538-sonli sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dastur asosida tayyorlandi.

Tuzuvchi: TAYLQEI, “Transportda intellektual tizimlar muxandisligi” kafedrasida professori v.b. t.f.d., dos. A. A. Nazarov

Taqrizchi: TAYLQEI, PhD. B.I. Abdullaev

Ishchi o‘quv dastur Toshkent davlat texnika universiteti Kengashining 2021yil 29-dekabrda 4-sonli yig‘ilishida ko‘rib chiqilib, foydalanishga tavsiya etildi.

MUNDARIJA

I. Ishchi dastur	5
II. Modulni o‘qitishda foydalaniladigan intrefaol ta’lim metodlari	12
III. Nazariy mashg‘ulot materiallari	23
IV. Amaliy mashg‘ulot materiallari	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
V. Keyslar banki	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
VI. Mustaqil ta’lim mavzulari ...	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
VII. Glossariy	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
VIII. Adabiyotlar ro‘yxati	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
IX. Ilova	

I. ISHCHI DASTUR

Kirish

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019-yil 27-avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabr “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarorida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish hamda oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini muntazam oshirib borishni maqsad qiladi

Ushbu ishchi o‘quv dasturda “Haydovchi-avtomobil-yo‘l-muhit” tizimida haydovchining o‘rni, haydovchining psixofiziologik xususiyatlarining transport vositasini boshqarishga ta’siri, haydovchining shaxsi va kasbiy faoliyati, haydovchining ish o‘rni va xarakteristik xususiyatlaridan iborat.

I. Modulning maqsadi va vazifalari

Transportda inson omili modulining maqsadi: pedagog kadrlarning mutaxassislik fanlarini o‘qitishda o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada ta’minlagan xolda transportdan xavfsiz va samarali foydalanish jarayoniga inson omilining ta’sirini mukammal bilgan holda kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini yangilash iborat.

Transportda inson omili modulining vazifasi: tayyorlanayotgan keng qamrovli mutaxassisga transport vositalaridan foydalanishda inson omilidan samarali foydalanish, insonning psixofiziologik holatlarini transport vositalarining harakatiga ta'siri, uni ishonchliligini oshirish bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlash, ularda fanga, o'z kasbiga qiziqishni orttirish kabi sifatlarni shakllantirishdan iboratdir.

II. Modulni o'zlashtirishga qo'yiladigan talablar

Kutilayotgan natijalar: Tinglovchilar "Transportda inson omili" modulini o'zlashtirish orqali quyidagi bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'ladilar:

Tinglovchi:

- "haydovchi-avtomobil-yo'l-muhit" tizimining asosiy tasniflari;
- haydovchining psixofiziologik xususiyatlari;
- «haydovchi-avtomobil-yo'l-muhit» tizimining asosiy tasniflari
- charchoq va uning haydovchining ish qobiliyatiga ta'siri bo'yicha **bilimlarga ega bo'ladi.**

Tinglovchi:

- haydovchining qobiliyati;
- haydovchining inzomiyligi;
- yo'l vaziyatlarini baholash va bashorat qilish;
- emotsional charchoqni harakat xavfsizligiga ta'siri bo'yicha **ko'nikmalarga ega bo'ladi**

Tinglovchi:

- haydovchining kasbiy tayyorgarligi;
- haydovchining qaror qabul qila olishi;
- alkogol va narkotik mastlikning harakat xavfsizligiga ta'siri.
- haydovchining ish qobiliyatidan to'g'ri foydalanish yo'llari;
- haydovchining shsh qobiliyati bosqichlari.
- haydovchi ish vaqti davomiyligini uning ishonchligiga ta'siri to'g'risida aniq **malakalarga ega bo'ladi.**

III. Modulning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Transportda inson omili” fani “Avtomobillarda tashish va transport logistikasi”, “Temir yo‘ldan foydalanish ishlarini boshqarish”, “Yo‘l harakatini tashkil etish” fanlari bilan o‘zaro bog‘liqdir va bu fanlarning uzviy davomi hisoblanadi.

IV. Modulning oliy ta'limdagi o'рни

Yo‘lovchilar tashishni tashkil etishning roli iqtisodiyot rivojida katta ahamiyatga ega. Shu boisdan, bugungi kunda “Transportda inson omili” fanini o‘qitilishi mutaxassislarni zamonaviy talabalar asosida tayyorlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

V. Modul bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o'quv yuklamasi, soat			
		Jami	Nazariy	Amaliy mashg'ulot	Ko'chma mashg'ulot
1.	“Haydovchi-avtomobil-yo‘l-muhit” tizimida haydovchining o‘rni	4	2	2	
2.	Haydovchining psixofiziologik xususiyatlarining transport vositasini boshqarishga ta'siri.	4	2	2	
3.	Haydovchining shaxsi va kasbiy faoliyati	4	2	2	
4.	Haydovchining ish o‘rni va xarakat havfsizligi	6	2	4	
	Jami:	18	8	10	

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu. “Haydovchi-avtomobil-yo‘l-muhit” tizimida haydovchining o‘rni.

Haydovchining ishonchliligi. Haydovchining kasbga yaroqliligi. Haydovchining kasbiy tayyorgarligi. Haydovchining yuqori ishonchlilik qobiliyati. Axborotlarni qabul qilish. Axborotlarni qayta ishlash. Qaror qabul qilish. Qarorni amalga oshirish. Bajarilgan xarakat ustidan nazorat., Yo‘l harakati. Avtomobil. Yo‘l. Haydovchi. Muhit. Imtiyoz. Yo‘l berish. Yo‘l yoqasi. Yo‘lovchi. Yo‘l-transport hodisasi. Yo‘l xarakati. Yo‘l xarakatini tashkil etish. Yo‘l xarakati xavfsizligi. Yo‘l xarakati xavfsizligini ta‘minlash. Yo‘l xarakati qatnashchisi. Yo‘nalishli transport vositasi. Majburiy to‘xtash. Mexanik transport vositasi. Ogoxlantiruvchi ishoralar. Piyoda. Piyodalar yo‘lkasi. Transport vositasi. Transport vositasining egasi. Trotuar. Tirkama. Haydovchi. Harakatlanish bo‘lagi. Haqiqiy vazn.

2-mavzu: Haydovchining psixofiziologik xususiyatlarining transport vositasini boshqarishga ta’siri .

Haydovchining axborotni sezish kanallari. Ko‘rish. Eshitish. Sezish. Fikrlash qobiliyati. Xotira. Ruhij jarayonlar. Insonning psixofiziologik xususiyatlari: Psixomotorika. Diqqat va uning xususiyatlari. Nerv tizimining xususiyatlari. Temperament. Hissiyot. Idrok etish.

3-mavzu: Haydovchining shaxsi va kasbiy faoliyati.

Haydovchining shaxsi. Talab (extiyoj). Layoqat. Temperament. Sangvinik. Flegmatik. Xolerik. Melonxolik. Xarakter. Xaydovchining ishonchliligi. Ruxij jarayon. Shaxsning xususiyatlari. Analizatorlar. Signallar. Signalning rangi. Signalning kuchi. Signalning o‘lchami. Signalning shakli. Signalning joylashuvi. Signalning harakati. Signalning uzatish vaqti. Signalning paydo bo‘lish ehtimoli.

4-mavzu: Haydovchining ish o‘rni va xarakat havfsizligi.

Haydovchini ish o‘rni. Avtomobilning kamfortligi. O‘rindiqni xarakterlovchi parametrlar. Boshqaruv organini xarakterlovchi parametrlar. Ish o‘rnini fizik kimyoviy sharoitini xarakterlovchi parametrlar. Rul chamberagi. Tashqi va ichki ko‘zgularni to‘g‘ri joylashishi. Haydovchini to‘g‘ri joylashuvi. Axborotlarning xarakteri va xajmi. avtomobilni titrashini va tebranishi. Kabinaning

mikroiqlimi. Isitish tizimlari. Oynalarni yaxshi ochilishi. Haydovchining ish staji. Haydovchi reaksiyasining turg'unligi. Charchash. O'ta charchash

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAVZUSI

1-mavzu: "Haydovchi-avtomobil-yo'l-muhit" tizimida haydovchining o'rni.

Temperament tushunchasi inson faoliyati va xulq-atvorining xususiyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan individuallikning muhim tarkibiy qismlaridan birini anglash.

2-mavzu: Haydovchining psixofiziologik xususiyatlarining transport vositasini boshqarishga ta'siri

Inson vizual analizatorining xususiyatlarini o'rganish. Psixik jarayonlar: ko'rish sezgilari va fazoviy idrok etish. . Vizual analizatorning xossalarini aniqlash."Katta o'lchamli" bo'sh texnikasi yordamida ko'zni tekshirish.

3-mavzu: Haydovchining shaxsi va kasbiy faoliyati.

"Inson e'tibori va yo'l harakati xavfsizligi"ni aniqlash.Diqqat sifatlarini o'rganish. Ularni sanab bering va tavsiflash. Qizil-qora Schulte-Platonov jadvali yordamida diqqatni o'rganish.. "Tuzatish" bo'sh texnikasi yordamida uzoq muddatli monoton ish paytida diqqatning barqarorligini o'rganish.

4-mavzu. Haydovchining ish o'rni va xarakteristik xususiyatlari .

"Insonning tafakkuri va xotirasi"ni aniqlash. "Naqshlarni o'rnatish" blank texnikasi yordamida fikrlash xususiyatlarini o'rganish. "Raqamlar qatori" blank texnikasi yordamida fikrlash xususiyatlarini o'rganish. Xotira psixik jarayon sifatida. "Mashtab" blank texnikasi yordamida ishchi xotirani o'rganish.

TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI

Ta'limni tashkil etish shakllari aniq o'quv material mazmuni ustida ishlayotganda o'qituvchini tinglovchilar bilan o'zaro harakatini tartiblashtirishni yo'lga qo'yishni, tizimga keltirishni nazarda tutadi.

Modulni o'qitish jarayonida quyidagi ta'limning tashkil etish shakllaridan foydalaniladi:

- ma'ruza;
- amaliy mashg'ulot;
- mustaqil ta'lim.
- O'quv ishini tashkil etish usuliga ko'ra:
- jamoaviy;
- guruhli (kichik guruhlarda, juftlikda);
- yakka tartibda.

Jamoaviy ishlash – Bunda o'qituvchi guruhlarining bilish faoliyatiga rahbarlik qilib, o'quv maqsadiga erishish uchun o'zi belgilaydigan didaktik va tarbiyaviy vazifalarga erishish uchun xilma-xil metodlardan foydalanadi.

Guruhlarda ishlash – bu o'quv topshirig'ini hamkorlikda bajarish uchun tashkil etilgan, o'quv jarayonida kichik guruhlarda ishlashda (2 tadan – 8 tagacha ishtirokchi) faol rol o'ynaydigan ishtirokchilarga qaratilgan ta'limni tashkil etish shaklidir. O'qitish metodiga ko'ra guruhni kichik guruhlarga, juftliklarga va guruhlarora shaklga bo'lish mumkin. Bir turdagi guruhli ish o'quv guruhlari uchun bir turdagi topshiriq bajarishni nazarda tutadi. Tabaqalashgan guruhli ish guruhlarda turli topshiriqlarni bajarishni nazarda tutadi.

Yakka tartibdagi shaklda - har bir ta'lim oluvchiga alohida- alohida mustaqil vazifalar beriladi, vazifaning bajarilishi nazorat qilinadi.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI

“SWOT-tahlil” metodi.

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S – (strength)	• kuchli tomonlari
W – (weakness)	• zaif, kuchsiz tomonlari
O – (opportunity)	• imkoniyatlari
T – (threat)	• to'siqlar

Namuna: Mobil qurilmalar uchun Android operatsion tizimining SWOT tahlilini ushbu jadvalga tushiring.

S	Tashish jarayonida logistik usullardan foydalanishning kuchli tomonlari	Maxsulotlarni iste'molchiga yetkazib berishning optimal tashkil etilishi...
W	Tashish jarayonida logistik usullardan foydalanishning kuchsiz tomonlari	Kam miqdorda maxsulotlar tashishda tayyorgarlik jarayonini uzoq davom etishi...
O	Tashish jarayonida logistik usullardan foydalanishning imkoniyatlari (ichki)	Mahsulotlarni iste'molchiga o'z vaqtida, kearkli miqdorda, eng kam sarf xarajatlar bilan yetkazib berish....
T	To'siqlar (tashqi)	Logistik markazlarning keng miqiyosda tarqlmaganligi...

Xulosalash» (Rezyume, Veer) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Xulosalash” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg‘ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener-o‘qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlarga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo‘lgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallarni tarqatadi;

har bir guruh o‘ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o‘z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo‘yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o‘z taqdimotlarini o‘tkazadilar. Shundan so‘ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotl bilan to‘ldiriladi va mavzu yakunlanadi.

Namuna:

Logisik tizimlar					
Mikroiqtisodiyot		Makroiqtisodiyot		Mezologistik	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi
Xulosa:					

“Keys-stadi” metodi

«**Keys-stadi**» - inglizcha soʻz boʻlib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qaerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va oʻquv topshirigʻni belgilash	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik ierarxiyasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali oʻquv topshirigʻining yechimini izlash, hal etish yoʻllarini ishlab chiqish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil yechim yoʻllarini ishlab chiqish; ✓ har bir yechimning imkoniyatlari va toʻsiqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalga qoʻllash

asoslash, taqdimot.	imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish
---------------------	--

Keys. Ma'lum bir vaqt oralig'ida Logistik markazga olib kelingan yuklarning hajmi markazdagi omborlarda sig'imidan katta ekan. Shu boisdan yuklarni saqlash bo'yicha muammo vujudga keldi.

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlar:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Yuklarni qaysi qismlarini omborlarga joylashtirish, qaysi qismini iste'molchilarga jo'natish muammosini hal qiling (juftliklarda).

«FSMU» metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o'zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma'ruza mashg'ulotlarida, mustahkamlashda, o'tilgan mavzuni so'rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg'ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo'lgan yakuniy xulosa yoki g'oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog'ozlarni tarqatiladi:

F	• fikringizni bayon eting
S	• fikringizni bayoniga sabab ko'rsating
M	• ko'rsatilgan sababingizni isbotlab misol keltiring
U	• fikringizni umumlashtiring

- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhliy tartibda taqdimot qilinadi.

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirilishiga asos bo'ladi.

Namuna.

Fikr: “Logistik tizim – material va unga hamrox boshqa oqimlarni boshqaruvchi va bozor iqtisodiyoti sharoitida o'zining iqtisodiy-tashkiliy maqsad va mexanizmlariga muvofiq faoliyat ko'rsatuvchi murakkab tashkiliy-texnologik tuzilmadir.”.

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment” lardan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna. Har bir katakdagi to‘g‘ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Test

Qanday logistik oqimlar mavjud?

- A. Moddiy va axborot oqimlari
- V. Tashish oqimlari
- S. Harakat oqimlari

Qiyosiy tahlil

- Moddiy va axborot oqimlarining o‘zaro bog‘liqligini tahlil qiling.

Tushuncha tahlili

- Logistik tizimda faolyait ko‘rsatuvchi oqimlarni izohlang...

Amaliy ko‘nikma

- Logistik markazda ko‘rsatiladigan xizmatlar bo‘yicha shartnomani rasmiylashtiring.

“Blis-o‘yin” metodi

Metodning maqsadi: o‘quvchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maksadida qo‘llash samarali natijalarni beradi.

Metodni amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya‘ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni sinchiklab o‘rganish talab etiladi. Shundan so‘ng, ishtirokchilarga to‘g‘ri javoblar tarqatmadagi «yakka baho» kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.

2. Navbatdagi bosqichda trener-o‘qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiradi va guruh a‘zolarini o‘z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga ta‘sir o‘tkazib, o‘z fikrlariga ishonirish, kelishgan holda bir to‘xtamga kelib, javoblarini «guruh bahosi» bo‘limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.

3. Barcha kichik guruhlar o‘z ishlarini tugatgach, to‘g‘ri harakatlar ketma-ketligi trener-o‘qituvchi tomonidan o‘qib eshittiriladi, va o‘quvchilardan bu javoblarni «to‘g‘ri javob» bo‘limiga yozish so‘raladi.

4. «To‘g‘ri javob» bo‘limida berilgan raqamlardan «yakka baho» bo‘limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bulsa «0», mos kelsa «1» ball quyish so‘raladi. Shundan so‘ng «yakka xato» bo‘limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo‘shib chiqilib, umumiy yig‘indi hisoblanadi.

5. Xuddi shu tartibda «to‘g‘ri javob» va «guruh bahosi» o‘rtasidagi farq chiqariladi va ballar «guruh xatosi» bo‘limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo‘shiladi va umumiy yig‘indi keltirib chiqariladi.

6. Trener-o‘qituvchi yakka va guruh xatolarini to‘plangan umumiy yig‘indi bo‘yicha alohida-alohida sharhlab beradi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo‘yicha o‘zlashtirish darajalari aniqlanadi.

«Haydovchining psxofiziologik ko‘rsatkichlarini harakat xavfsizligiga ta’siri» jarayoni ketma-ketligini joylashtiring. O‘zingizni tekshirib ko‘ring!

Psxofiziologik ko‘rsatkichlar					
Haydovchining emotsional holati					
Haydovchining xarakteri					
Haydovchining temperamenti					
Haydovchining axborotni qabul qilish darajasi					
Haydovchining irodasi					
Haydovchining qobiliyati					

III. NAZARIY TA'LIM MATERIALLARI

1-mavzu: “Haydovchi-avtomobil-yo‘l-muhit” tizimida haydovchining o‘rni.

Reja:

1. “Haydovchi-avtomobil-yo‘l-muhit” tizimining asosiy tasniflari.
2. Haydovchining qobiliyati.
3. Haydovchining kasbiy tayyorgarligi.
4. Haydovchining fiziologik holati.

Haydovchining ishonchliligi deganda uni belgilangan vaqt davomida har qanday yo‘l sharoitida vazifasini bexato bajarish xususiyati tushuniladi.

Haydovchining ishonchliligini belgilovchi ko‘rsatkichlarga quyidagilar kiradi:

1. Haydovchining kasbga yaroqliligi
2. Uning kasbiy tayyorgarligi.
3. Haydovchining yuqori ishonchlik qobiliyati.

Axborot – inson yoki biror-bir maxsus qurilma bilan bizni o‘rab turgan olam va undagi jarayonlarni kechishi haqidagi malumotlar.

Axborotlarni olishda, qayta ishlash jarayonida qaror qabul qilishda va uni haydovchilik faoliyatida qo‘llashda 5 ta etap mavjud:

1. Axborotlarni qabul qilish. Bunda haydovchi yo‘ldagi axborotlar oqimidan xarakteristik xavfsizligini taminlash uchun zarur bo‘lganlarini ajratib olish lozim bo‘ladi.

2. Axborotlarni qayta ishlash. Bunda kelayotgan axborotlarni bilish, baxolash va axborotlarni solishtirish jarayoni ketadi.

3. Qaror qabul qilish. Bunda holatni baxolash orqali qarorni yakdilligini aniqlash. Bir nechta variantlardan optimalini tanlash jarayoni ketadi.

4. Qarorni amalga oshirish. Bunda qabul qilingan qarorga mos ravishda boshqaruv organlariga ta’sir qilish.

5. Bajarilgan xarakteristik ustidan nazorat.

Inson transport jarayonida eng muhim o‘rin tutadi. Chunki inson bu haydovchi, yo‘lovchi xamda piyoda demakdir. Bundan tashqari transport jarayonining yagona ongli qatnashchisi ham insondir. Qolaversa, ushbu jarayon aynan inson tomonidan tartibga solinadi va nazorat qilinadi. Mustaqillikdan so‘ng O‘zbekistonda ko‘p soxalar singari transport soxasi ham rivojlandi. Ayniqsa, so‘nggi 2 yil ko‘plab diqqatga sazovor ishlar amalga oshirildi. Bularga yaqqol misol tariqasida 2016-yil yoz oylarida Muqimiy ko‘chasidagi yangi qurilib

foydalanishga topshirilgan mostni va shu bilan birgalikda shu yilning 25-mart kuni ochilish marosimi bo'lib o'tgan Novza metrosi qarshisida qad ko'targan yangi ko'priknini misol keltirishimiz mumkin. Bular avtomobil transportining yurtimizdagi istiqbolli kelajagidan darak berib turibdi. Transport keng tushuncha ekanligini inobatga olgan holda temiryo'l transportidagi eng muhim amalga oshirilib ulgurilgan ishlar xaqida to'xtalib o'tmoqchiman. Bundan qariyb 2 yil avval Ispaniyadan olib kelinib, "Afrosiyob" deb nom olgan tez yurar poezd, O'zbekiston temir yo'llari aksiyadorlik jamiyatida eng so'nggisi bo'lib qolmadi. Toshkent-Andijon yo'nalishida dovon ichida qariyb 19.2 km masofani bosib o'tib, tog' oralab o'tgan poezd tarixda birinchi bor Farg'ona vodiysini Toshkent shaxri bilan bog'ladi va bu bilan chegaralanib qolmasdan xattoki Andijon-Moskva yo'nalishi ochildi. Endi yana mamlakatimizdagi eng rivojlangan transport turi avtomobil transportiga to'xtalsam. 2017-yil 15-martdan Toshkent shaxrining 115 chorraxasida videokameralar qoida buzgan xaydovchilarga nisbatan jarima yoza boshladi. Bu kameralar 2016-yilning 1-yanvaridan qo'yilgan bo'lishiga qaramasdan ular xech qanday qoidabuzarlikni nazarda tutmagan.

Avtomobil yo'llarida insonlar tomonidan boshqariladigan turli xildagi mexanik bo'lmagan transport vositalari, xarakatlanayotgan yoki xarakatda bo'lmagan piyodalar majmuidan iborat murakkab dinamik tizim mavjuddir. Bu tizim YO'L XARAKATI deb ataladi.

Yo'l xarakatining muammolari va maxsus tomonlari, eng avvalo, "avtomobil-xaydovchi-yo'l-piyoda" tizimi orqali belgilanadi. Ular o'z navbatida atrof muhitda faoliyat ko'rsatadilar. Tizimga quyidagi tashkiliy qismlar kiradi: A (avtomobil), X (xaydovchi), Y (yo'l), M (muhit).

Bu tashkiliy qismlar muhitda faoliyat ko'rsatibgina qolmasdan, atrof-muhit bilan ularning har biri chambarchas bog'liq bo'ladi.

MUHIT deb, atrof-muhitning yo'l xarakati xavfsizligiga mujassamlashgan ta'siri tushuniladi va u quyidagi omillardan tashkil topadi: ob-xavo (metrologik ko'rinish, yogingarchilik, shamol, harorat); tabiiy landshaft (tekislik, qir-adirlar, toglik, yer osti-usti suvlari va h.k.); mexanik (shovqin, chang, tebranish, gaz chiqindilari bilan ifloslanganlik va h.k.);

"A-X-Y-M" tizimida mexanik "avtomobil-yo'l" va biomexanik "xaydovchi-avtomobil", "xaydovchi-yo'l" xamda tizimlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

"A-Y-X-M" tizimi optimal ravishda faoliyat ko'rsatishida tizimdagi avtomobil, xaydovchi, yo'l, piyoda va muhit tashkil etuvchilarining aloxida xamda ularning birgalikdagi A-X, X-Y, Y-A va boshqa tasniflari katta ahamiyatga ega.

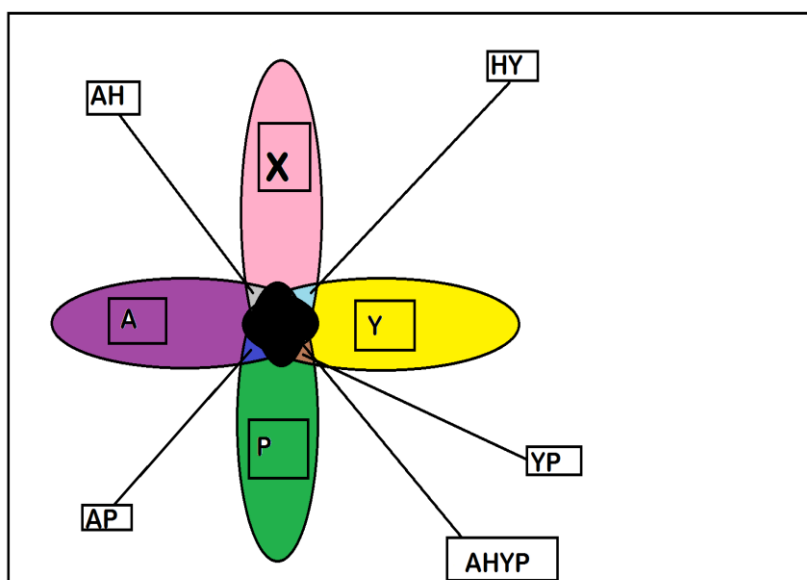
Avtomobil transportining konstruktiv o'lchamlari yo'l xarakatining tasnifiga ta'sir ko'rsatadi. Bunda avtomobilning geometrik o'lchamlari tortish va tormozlanish sifati, xaydovchi ish o'rning qulayligi va yengil boshqarilishi muhim o'rin egallaydi.

Avtomobil yo'li "A-Y-X-M" tizimi faoliyatiga o'zining geometrik elementlari o'lchamlari va transport-yekspluatatsion sifatining o'zgarishi orqali ta'sir etadi.

Yo'l xarakati xavfsizligi, eng avvalo, xaydovchining ishonchliligiga, uning tayyorgarligiga va ishchi qobiliyatiga bogliq.

Piyodalar yo'l xarakatida aloxida o'rin egallaydilar. Ular yo'l xarakati qoidalarini mukammal bilishlari va ularga amal qilishlari real yo'l sharoitlarida xarakat xavfsizligini ta'minlashga imkon yaratadi.

Umumiy tomonlardan optimal ravishda kelib chiqqan xolda, yo'l xarakati xavfsizligini ta'minlashda birinchi navbatda "A-X-Y-M" tizimdagi har bir tashkil etuvchilarning va birgalikda faoliyat qiluvchilarning tasniflarini optimallashtirish orqali erishish mumkin.

Yo'l xarakati xavfsizligi to'g'risidagi qonundagi asosiy tushunchalar

Yo'l harakati xavfsizligi to'g'risidagi qonunda quyidagi asosiy tushunchalar qabul qilingan:

IMTIYOZ- mo'ljallangan yo'nalishda boshqa yo'l xarakati qatnashchilariga nisbatan oldin xarakatlanish xuquqi.

YO‘L_-transport vositalari va piyodalarning xarakatlanishi uchun qurilgan yoki moslashtirilgan yer bo‘lagi yoxud sun‘iy inshoot yuzasi. Yo‘l avtomobil va shaxar elektr transporti yo‘llarini hamda trotuarlarni o‘z ichiga oladi.

YO‘L BERISH- Yo‘l harakati qatnashchilariga nisbatan imtiyozi bo‘lgan boshqa yo‘l harakati qatnashchisining xarakat yo‘nalishi yoki tezligini o‘zgartirishga majbur etishi mumkin bo‘lgan xollarda xarakatni davom ettirmasligini yoki boshlamasligini, biror bir manyavr bajarishi mumkin emasligini bildiruvchi talab.

YO‘L YoQASI- Yo‘lning qatnov qismiga u bilan bir satxda bevosita tutashgan, qoplama turi bilan farq qiladigan yoki 1.1 yo‘l chizig‘i yordamida ajratilgan, qoidalarga muvofiq xarakatlanish, to‘xtash va to‘xtab turish uchun mo‘ljallangan bo‘lagi.

YO‘LOVCHI - transport vositasidagi (xaydovchidan tashqari) shaxs.

YO‘L-TRANSPORT HODISASI- transport vositasining yo‘lda xarakatlanishi jarayonida ro‘y bergan, fuqarolarning xalok bo‘lishiga yoki sog‘ligiga zarar yetkazilishiga, transport vositalari, inshootlar, yuklarning shikastlanishi yoxud boshqa moddiy zarar yetishiga sabab bo‘lgan xodisa.

YO‘L XARAKATI-odamlar va yuklarning transport vositasi yordamida yoki bunday vositalarsiz yo‘llar doirasida xarakatlanishi jarayonida yuzaga keluvchi munosabatlar majmui.

YO‘L XARAKATINI TASHKIL ETISH-yo‘llarda harakatni boshqarish bo‘yicha xuquqiy, tashkiliy-texnikaviy tadbirlar va boshqaruv xarakatlari majmui.

YO‘L XARAKATI XAVFSIZLIGI-yo‘l harakati qatnashchilarining yo‘l-transport xodisalari va ularning oqibatlaridan ximoyalanganlik darajasini aks ettiruvchi yo‘l harakati xolati.

YO‘L XARAKATI XAVFSIZLIGINI TA‘MINLASH-yo‘l transport xodisalari yuzaga kelishi sabablarining oldini olishga, ularning og‘ir oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan faoliyat.

YO‘L XARAKATI QATNASHCHISI- yo‘l harakati jarayonida transport vositasining xaydovchisi, yo‘lovchisi yoki piyoda tariqasida bevosita ishtirok etayotgan shaxs.

YO‘NALISHLI TRANSPORT VOSITASI- belgilangan yo‘nalishi va bekatlari bo‘lgan, yo‘lovchi tashish uchun mo‘ljallangan umum foydalanishdagi transport vositalari (trolleybus, tramvay, avtobus, yo‘nalishli taksi).

MAJBURIY TUXTASH- texnik nuqson, tashilayotgan yuk, xaydovchi va yo‘lovchining xolati, yo‘ldagi biror to‘siq tufayli xavf yuzaga kelganda yoxud ob xavo sharoitiga bogliq xolda transport vositasi xarakatini to‘xtatish.

MEXANIK TRANSPORT VOSITASI-dvigatel bilan xarakatga keltiriladigan transport vositasi (mopeddan tashqari). Bu atama barcha traktor va o'ziyurar moslamalarga xam taalluqlidir.

OGOXLANTIRUVChI ISHORALAR- avariya xolatlarini oldini olish maqsadida, shuningdek, xarakat yo'nalishini o'zgartirishda qo'llaniladigan ishoralar.

PIYO'DA- transport vositasidan tashqarida bo'lgan va yo'lda biror bir yumush bilan band bo'lmagan shaxs. Velosiped, moped, motosikl, chana, aravacha va bolalar xamda nogironlar aravachasini yetaklagan, nogironlarning dvigatelsiz aravachasida xarakatlanayotgan shaxslar ham piyoda xisoblanadilar.

PIYO'DALAR YO'LKASI- yo'lning piyodalar xarakatlanishi uchun mo'ljallangan va transport vositalari xarakati taqiqlangan qismi.

PIYO'DALARNING TASHKILIY JAMLANMASI- qoidalarning 16-bandiga muvofiq, yo'lda bir yo'nalishda birgalikda xarakatlanayotgan odamlar guruhi.

TRANSPORT VOSITASI- odamlarni, yuklarni tashishga yoki maxsus ishlarni bajarishga mo'ljallangan qurilma.

TRANSPORT VOSITASINING EGASI- transport vositasiga mulk xuquqi yoki boshqa ashyoviy xuquqlar asosida egalik qiluvchi yuridik yoki jismoniy shaxs.

TROTUAR – qatnov qismiga tutashgan yoki undan maysazor, ariq, maxsus to'siqlar bilan ajratilgan va piyodalarning xarakatlanishi uchun mo'ljallangan yo'l qismi.

TIRKAMA- mexanik transport vositasi

XAYDOVChI — yo'llarda transport vositasini boshqarib borayotgan shaxs. Boshqarishni o'rgatuvchi, ot-aravani boshqarayotgan, xayvonlarni minib xarakatlanayotgan yoki ularni yetaklab borayotgan, chorva mollari (poda)ni xaydab borayotgan shaxslar xaydovchiga tenglashtiriladi.

XARAKATLANISH BO'LAGI — avtomobillarning bir qator bo'lib xarakatlanishi uchun yetarlicha keng bo'lgan, yo'l chiziqlari bilan belgilangan yoki belgilanmagan yo'l qatnov qismining xar qanday bo'ylama bo'lasi.

XAQIQIY VAZN — transport vositasining yuki, xaydovchi va yo'lovchilari bilan birgalikdagi vazni.

Nazorat savollari:

1. HAYM tizimi nimani anglatadi?
2. Tizimli ob'ekt nima?
3. HAYM tizimining asosiy tasniflarini keltiring..
4. Inson-operatorning ishonchliligi nima?

5. Yo‘ldagi vaziyatni rivojlanishini baholash va bashorat qilish qobiliyati nimn anglatadi?
6. Haydovchining kasbiy tayyorgarligi nima?
7. Haydovchi ishonchliligiga uning tajribasi qanday ta’sir ko‘rsatadi?
8. Haydovchining fiziologik holati harakat xavfsizligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
9. Haydovchining alkogol va narkotik ta’sirida mastligi qanday namoyon bo‘ladi?
10. Haydovchi ish qobiliyati o‘zagrishi bosqichlarini sanab bering.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ryabchinskiy A.I. Reglamentatsiya aktivnoy i passivnoy bezopasnosti avtotransportnykh sredstv: ucheb. Posobie dlya vuzov I.S. «Akademiya» 2006 g. – 290 str.
2. Romanov A.N. Avtotransportnaya psixologiya. Uchebnoe posobie. Vysshaya shkola «Akademiya» 2002-224 st.
3. Darabov M. Yo‘l-transport hodislaridan iqtisodiy yo‘qotishlarni aniqlash uslubi”, TAYI, T.: 2011, 62 b.
4. Korshakov I.K. Avtomobil i peshexod analiz mexanizma naezda. M: Transport 1988 – 142 b.
5. Mishurin V.M., Romanov A.N. «Nadyojnost voditelya i bezopasnost dvijeniya» M., Transport 1990 -182s.

2-mavzu. Haydovchining psixofiziologik xususiyatlarining transport vositasini boshqarishga ta'siri.

Reja:

1. Iroda tushinchasi.
2. Haydovchining inzomiyligi.
3. Haydovchining qaror qabul qila olishi.
4. Haydovchining psixofiziologik xususiyatlarining transport vositasini boshqarishga ta'siri

Haydovchining axborotni sezish kanallari – ko‘rish, eshitish va sezish.

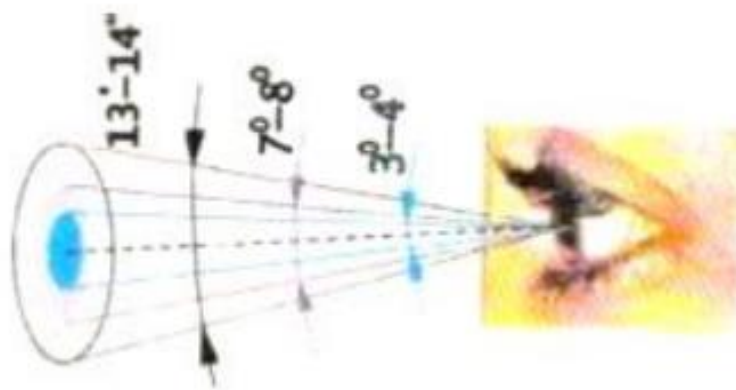
Yo‘lda joylashgan narsalar, yo‘l holati, transport vositasi haqidagi axborotlar haydovchiga sezgi organlari orqali ta'sir etib, tevarak – atrofdagi narsalarning inson ongida alohida ko‘rinishlarini namoyon etadi. Haydovchi kerakli axborotlarning asosiy qismini bevosita yo‘lni va undagi ob'ektlarni ko‘rish, eshitish va sezish a'zolari yordamida oladi.

Ko‘rish. Ko‘rish qobiliyati orqali haydovchi avtomobilning yo‘ldagi holatini, buyumlar, ularning formalarini, o‘lchamini, priborlar ko‘rsatmasini ko‘radi. Inson ko‘zi orqali juda ko‘p ranglarni bir – biridan ajrata oladi. Inson eng oson ajrata oladigan ranglar – qizil, yashil, havorang, sariq, qora va oq ranglardir. Haydovchi avtomobilni xavfsiz boshqarish uchun zarur bo‘lgan axborotlarning qariyb 90 foizini ko‘zi orqali qabul qiladi.

Ko‘zdan ancha uzoq masofada bo‘lgan narsalarning formasini aniqlashga ko‘zning ko‘rish o‘tkirligi deyiladi.

Agar ko‘zning markazidan shartli ravishda konus shakli o‘tkazilsa, uning burchaklariga qarab ko‘zning o‘tkirligi quyidagicha bo‘ladi: 3 – 4 gradusli konus ostidagisi – ko‘zning a‘lo o‘tkirligini; 7 – 8 gradusli konus ichidagisi – yaxshi o‘tkirligini, 13 – 14 gradus ichidagisi – qoniqarli o‘tkirlikni bildiradi.

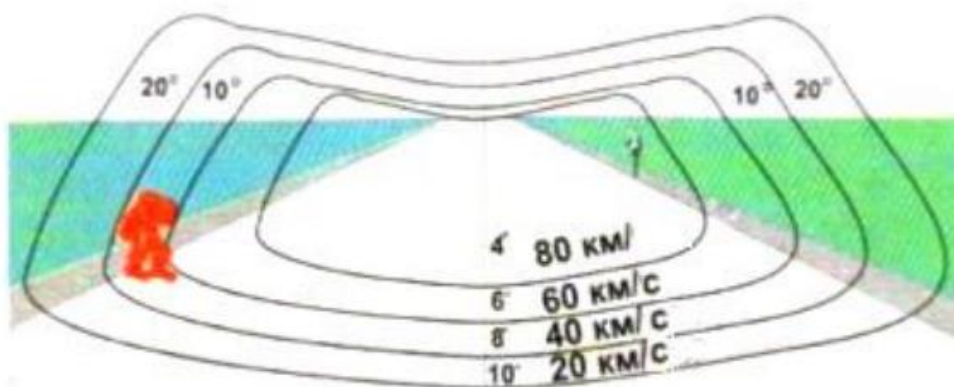
Ko‘rish maydoni 20 % dan ko‘p qisqargan shaxslarga avtomobilni boshqarishga ruxsat etilmaydi.

Ko‘rinish uzoqligi ob‘ektning ravshanligi va asosiy rang (fon)ga nisbatan keskin farqiga va harakatlanish tezligiga bog‘liq bo‘lib, quyidagi jadvaldan ko‘rishimiz mumkin.

Ob‘ekt	Harakatlanish tezligi km/s bo‘lganda ko‘rinish masofasi. m.		
	40	60	80
Yo‘l qoplamasi (holat)	25	43	57
Qarama-qarshi harakatlanayotgan avtomobillar	200-300	200-500	300-500
Yo‘lning umumiy yo‘nalishi	200-1000	500-2000	1000-1500

Avtomobil tezligi soatiga 80 km.dan ko‘p bo‘lganda, 60-120 m, oldinda bo‘lgan yo‘l qismi, haydovchini ko‘rish maydonidan chetda qoladi. Bunday holatlarda yo‘l chetidan yo‘l markaziga qarab harakatlanayotgan piyodalarni urish xavfi oshadi.

Eshitish. Avtomobil agregatlari va nosoz avtomobilga xos bo'lgan shovqinni, tovush ishoralarini haydovchi eshitish organi orqali qabul qiladi.

Sezish. Sezish – bu axborotni qabul qilishning ruhiy jarayonidir. Sezish orqali haydovchi narsalar holati va xususiyatini anglaydi. Masalan, haydovchi yo'l qoplamasining notekislikdagi tebranishini, avtomobilning harakat yo'nalishini, tezligini sezish orqali qabul qiladi. Sezish qobiliyati turli odamlarda turlicha bo'ladi. U odamlarning tabiiy ko'rsatkichlari, yoshi, tajribasi, ko'nikmasi, kasbiy bilimi va boshqa sifatlariga bog'liq bo'ladi. Tajribali haydovchi tajribasizga qaraganda yo'lning yoritilganini cheklangan joylarda yaxshiroq sezadi. Nosoz avtomobilga xos bo'lgan shovqinni sezish orqali tezroq ajratadi. Sezish qobiliyati haydovchining tajribasi va sog'lig'ining holatiga qarab o'zgaradi.

Ruhiy jarayonlar: diqqat, xotira, fikrlash, psixomotorika, his etish va qabul qilish haqida tushuncha va ularning avtotransport vositasi boshqaruviga ta'siri.

Insonning psixofiziologik xususiyatlari: diqqat, xotira, fikrlash, qabul qilish, psixomotorika, his etish va shaxsning o'ziga xos jihatlari avtotransport vositasini xavfsiz boshqarishga ta'sir etuvchi asosiy omillar hisoblanadi. Bu ruhiy xususiyatlar mashq qilish bilan shakllanadi.

His qilish. Haydovchi murakkab vaziyatlarga tushib qolganida, boshqalarning yordamiga juda muhtoj bo'ladi. Lekin bunday vaziyatda atrofidan ancha haydovchilar o'tib ketganiga qaramay yordamga keluvchilar kam bo'ladi. Agar harakat ishtirokchilari o'zaro xushmuomala, xayrxoh, yordamga tayyor bo'lsalar, haydovchi o'zini ancha tetik his qiladi va o'ziga bo'lgan ishonchi yanada ortadi.

Haydovchi kabinadagi havo tarkibida ishlatilgan gazlarni, yonilg'i bug'larining aralashmasini va boshqa zarur axborotlarni ham his etish orqali qabul qiladi.

Fikrlash. Ko'pgina muammolarni yechishdan oldin inson qabul qilgan signallarni tahlil qiladi va umumlashtiradi, so'ngra o'zidagi bilimi va tajribasi asosida xulosa chiqaradi. Insonning bunday qobiliyati fikrlash deb ataladi. Fikrlash orqali inson jarayonlarni tushunib yetadi va o'zining xatti – harakatlari qanday oqibatlariga olib kelishini oldindan ko'ra oladi.

Fikrlash qobiliyati 3 turga bo'linadi: tushunish, mulohaza qilish va xulosa chiqarish. Fikrlash qobiliyatining tezkor va samarali bo'lishida insonning xotirasi ham juda muhim rol o'ynaydi.

Xotira. Axborotni kiritish, saqlash va qaytarish jarayoniga xotira deyiladi. Haydovchilik kasbi yo'llarda harakatlanish qoidalarini chuqur bilish, avtomobilni xavfsiz boshqarish amallarini bajarish, harakat yo'nalishlari va uning xususiyatlarini esda saqlashni talab qiladi. Haydovchi har xil yo'l sharoitida harakatlanar ekan,

xotirasiga asoslanib, avtomobilni boshqarish bo'yicha qisqa vaqtda to'g'ri yechimlar qabul qila oladi.

Haydovchi ishlashi uchun eng muhimi ko'rish va harakatlanish xotirasidir. Ko'rish xotirasi orqali haydovchi harakatlanish yo'nalishi, uning xarakterli mo'ljallari, maxsus e'tiborni talab qiladigan yo'l qismlari, ob'ektlarning joylashuvi va ulargacha bo'lgan masofani esda saqlaydi.

Psixomotorika. Inson organizmidagi jismoniy va ruhiy jarayonlarning o'zaro birgalikda aniq bir harakatga yo'naltirilishi psixomotorika deyiladi. Haydovchi avtomobilni harakatlantirishni boshlaganda, tormoz yoki drossel zaslonkasi tepkisini bosadi, rul chambaragini buradi, uzatmalarni almashtiradi, tovushli ishora tugmasini bosadi. Haydovchining mana shu amallari psixomotor reaksiyasi deyiladi.

Qabul qilish. Haydovchi avtomobilni boshqarar ekan, zarur bo'lgan axborotlarni qisqa muddat ichida qabul qilib olishi, ularni anglab yetishi va to'g'ri yechimlar qabul qilib, ularni amalga oshirishi kerak. Haydovchi kerakli axborotlarning asosiy qismini bevosita yo'lni va undagi ob'ektlarni ko'rish, eshitish va sezish a'zolari yordamida qabul qilib oladi.

Turli yo'l vaziyatida bir holatni qabul qilish uchun har xil diqqat intensivligi talab qilinishi mumkin. Masalan, xavfli vaziyatlarda intensivlik qancha katta bo'lsa, qabul qilish shuncha to'liq bo'ladi.

Haydovchi 1 sekund davomida yo'ldagi 10 tacha predmetlarni ilg'ay oladi, 1 minut ichida 30 dan 120 tagacha har xil harakatlarni bajaradi. Haydovchi harakatlanayotganda, avtomobilni o'zi xohlaganidek boshqarib bora olmaydi. Chunki, u uzluksiz ravishda boshqa harakat qatnashchilari bilan munosabatda bo'lib, ularning xatti – harakatlariga mos ravishda avtomobilni bosh qarishi kerak.

Diqqat va uning xususiyatlari

Diqqat. Haydovchining psixofiziologik tavsiflaridan biri diqqat bo'lib, bu – ongni biron – bir ob'ektga alohida qaratishdir. Diqqat bir necha xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Haydovchining bir vaqtda diqqatini qarata olishi mumkin bo'lgan ob'ektlarning miqdoriga, ya'ni bir vaqtda bir necha ob'ektlarni baholash qobiliyatiga diqqatning hajmi deyiladi. E'tibor hajmi haydovchining harakatlanish sharoiti, ruhiy holati va tajribasiga bog'liq.

Odatda, haydovchi bir vaqtda beshtagacha ob'ektga diqqatini qaratadi. Harakat jadalligi yuqori bo'lgan sharoitda haydovchi bir paytda uchtagacha yo'l belgisiga diqqatini qarata olishi mumkinligi aniqlangan. Murakkab chorrahalarda transport vositalari ko'p bo'lganda, harakatlanish xavfsizligini ta'minlaydigan barcha axborotlarni qabul qilishga ayrim haydovchilarning e'tibor hajmi yetmay qolishi mumkin.

Haydovchining eng muhim bo'lgan, xavf-xatar tug'diradigan ob'ektlarga, ya'ni piyodalarga, oraliq va yon masofalarga, yo'lakay va qarama-qarshi harakatlanadigan transportlarga bo'lgan diqqatini ko'zdan qochirmaslik barqarorlik hisoblanadi.

Diqqatning taqsimlanish xarakteri, asosan, avtomobilning harakatlanish tezligi, harakat intensivligi va ob'ektlarning joylashuviga bog'liq. Yuqori tezlik haydovchidan intensivroq diqqatni talab qiladi.

Harakatlanish intensivligi qancha yuqorilansa, ayniqsa, yo'l tor bo'lgan joylarda, haydovchi yo'lakay va qarama-qarshi harakatlanayotgan avtomobillarga diqqatni qaratishga shunchalik majbur bo'ladi.

Haydovchi bir paytning o'zida faqat ma'lum miqdordagi narsalargagina diqqatini qarata olishi konsentratsiya deyiladi. Haydovchining transport vositasini boshqarib borish jarayonida bir paytning o'zida diqqatini yo'lga, undagi ob'ektlarga, har xil signallarga qaratishi uning mahorati yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Haydovchi zarur bo'lganda bir amaldan boshqasiga o'tishi uchun diqqatini qayta taqsimlay bilishi kerak. Tajribali haydovchi barcha diqqatini yo'l vaziyatiga qaratadi, qo'l va oyoq harakatiga e'tibor bermaydi. Diqqatni oldindan yo'lga qaratish murakkab vaziyat vujudga kelishining oldini oladi yoki xavfli oqibatni yengillashtiradi.

Diqqat chalg'ishining asosiy alomatlari

Haydovchi harakatlanish jarayonida kam miqdorda bo'lsa ham alkogol va giyohvand moddalarni iste'mol qilsa, avtomobilni dam olmasdan boshqarib charchasa va betob bo'lsa, u lanjlashadi, ishlash qobiliyati sustlashadi, natijada diqqati chalg'iydi.

Diqqati chalg'igan haydovchi e'tiborini ikkinchi darajali, ya'ni yo'l harakatiga daxli bo'lmagan ob'ektlarga qaratadi, ularga ortiqcha berilib ketishi natijasida yo'l belgilariga bo'lgan e'tibori susayadi, keskin harakatlanish oqibatida harakat xavfsizligi buzilib, yo'l – transport hodisalari sodir bo'lishi, og'ir hollarda esa, piyodalarni urib ketish ehtimoli ortadi.

Diqqat chalg'ishining sabablari

Diqqat chalg'ishining sabablari, ya'ni harakat boshlangandan keyin xavfsizlik kamarini taqish yoki orqani ko'rsatuvchi ko'zgularni moslash, radiopryomnik yoki navigatsiya tizimini sozlash, chekish yoki ovqatlanish, telefondan foydalanish va yo'lovchilar bilan bahslashish.

Haydovchi harakatlanish vaqtida, asosan, o'zining diqqatsizligi tufayli avtomobil nazoratini yo'qotishi va ko'pincha tovush ishoralarini ham sezmay qolishi mumkin.

Harakat boshlangandan keyin xavfsizlik kamarini taqishi, orqani ko'rsatuvchi ko'zgularni moslashi, audio jihozlarni ishlatishi, ya'ni salonda musiqani baland ovozda qo'yib olishi, harakatlanish jarayonida yo'lovchi bilan suhbatlashib ketishi, telefonda so'zlashishi, salonda chekishi, ovqatlanishi kabi holatlar haydovchi diqqatining chalg'ishiga sabab bo'ladi. Telefondagi muloqotni poyoniga yetkazish, radiodan o'zi izlagan kanalni topish, chekishni oxiriga yetkazish, ovqatlanishni tugatish uchun ketgan ortiqcha vaqti haydovchining diqqatini chalg'itadi. Natijada, harakatdagi avtomobil shu o'tgan soniyalarda haydovchi izmidan chiqishi muqarrar. Bu esa o'z navbatida harakat xavfsizligiga katta tahdid soladi.

Shu bilan birga, transport vositasi haydovchisining avtomobilda uzoq vaqt bir xil ob'ektni kuzatib borishi, dam olmasdan boshqarishi natijasida charchashi, betobligi yoki mas'uliyatsizligi haydovchi diqqatining chalg'ishiga sabab bo'ladi.

Nerv tizimining xususiyatlari va temperament

Nerv tizimi odam organizmining barcha hujayra, to'qima va organlarining ishini boshqarish, tartibga solish hamda ularning bir – biri bilan o'zaro bog'lanishini ta'minlashdan iborat. Nerv tizimi odamning tashqi muhit va atrofdagi boshqa odamlar bilan muomalasini, organizmning tashqi muhit sharoitiga moslashuvini ta'minlaydi. Bosh miya katta yarimsharlarining po'stloq qismi odam oliy nerv faoliyatining fiziologik asosi hisoblanadi. Odamning fikrlashi, ongi, o'zlashtirishi, eslab qolishi, boshqalar bilan muomala qilishi, murakkab harakatlarni bajarishi miya po'stlog'ining faoliyatidir.

Haydovchilik kasbida nerv tizimining sog'lom bo'lishi nihoyatda katta ahamiyatga ega. Chunki haydovchi harakatlanish jarayonida har xil yo'l sharoitida turli holatdagi, turli temperamentdagi yo'l harakati qatnashchilari bilan muloqotda bo'ladi.

Temperament shaxsning o'ziga xosligini ifodalab, ruhiy jarayonlarning o'tish doirasini aniqlaydi, shu bilan birga, nerv tizimining xususiyatlarini shakllantiradi. Temperamentning to'rtta turi mavjud: xolerik, sangvinik, flegmatik va melenxolik.

Hissiyot va idrokning avtotransport vositasi boshqaruviga ta'siri

Keskin burilishlarda, surunkali balandliklarga ko'tarilish va pastliklarga tushishda, murakkab yo'l sharoitlarida, kutilmagan xavfli vaziyatlarda haydovchi bexavotir harakatlanish ketma – ketligini bajara olmay qolishi mumkin. Bunday vaziyatlarda ijobiy hissiyotlar haydovchining kayfiyatiga, ishning me'yoriy ritmiga, murakkab yechimlarni tez hal qilishga yordam beradi. Yaxshi kayfiyat, ishga mas'uliyat bilan qiziqib yondashish, topshirilgan ish javobgarligi harakat xavfsizligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Salbiy hissiyotlar yomon kayfiyat, tez charchash, o'ziga ishonmaslik, qo'rquv hissiyotlarini olib keladi va yo'l – transport hodisasining kelib chiqish ehtimolini yaratishi mumkin.

Haydovchi avtotransport vositasini boshqarishda ortiqcha hissiyotlarga berilmasligi, vazminlik va bosqlik bilan harakat qilishi lozim. Har qanday vaziyatlarda haydovchi jamoat joyidagi tartib – intizomga rioya qilishi, o'zaro samimiy munosabatda bo'lishi kerak. Ayniqsa, yo'l – transport hodisasi yuz berganda, haydovchi hissiyotga berilmasligi, esankirab qolmasligi, sovuqqonlik bilan o'zini bosib harakat qilishi kerak.

Idrok etish. Predmetlarni va voqelikni mujassam hollarda aks ettiruvchi psixik jarayon idrok etish deyiladi. Haydovchi o'z idroki bilan qabul qilib olgan signallaridan harakat xavfsizligiga ta'sir etuvchi eng asosiylarini ajratib oladi. Tajribali haydovchilar bir xil sharoitda tajribasiz haydovchilarga nisbatan ko'proq signallarni qabul qiladi va anglab yetadi. Idrok etishda insonning xotirasi, fikrlash qobiliyati, tasavvuri, hatto fahm – farosati ham katta rol o'ynaydi.

Haydovchining tajribasi va mahorati ortib borishi bilan bir paytda uning idrok etishi, yo'l vaziyatining o'zgarishi va rivojlanishini oldindan ko'ra olishi va murakkab vaziyatlarda vaqtning tig'izligiga qaramay to'g'ri yechim qabul qila olish qobiliyati ham ortib boradi.

Nazorat savollari

1. Bosh miya ishining asosiy qonuniyatlarini ayting.
2. Xaydovchining ishonchliligiga shartli va shartsiz reflekslarning ta'sirini tushintiring.
3. Avtomobil haydovchisining ishonchli ishi uchun eng katta ahamiyatga ega bo'lgan sezgi organlarini (analizatorlar) sanab bering.
4. Ko'rishning qaysi funksiyalari borliqni qabul qqilishni ta'minlaydi?
5. Analizatorlarning umumiy xususiyatlarini sanab bering.
6. "Sezish" va "qabul qilish" tushinchalarini izohlang.
7. "Illyuziya" va "gallyusinatsiya" tushinchalariga izox bering.
8. Qanday rangga bo'yalgan avtomobillarni yo'l-transport xodisasiga uchrash extimolligi past?

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ryabchinskiy A.I. Reglamentatsiya aktivnoy i passivnoy bezopasnosti avtotransportnykh sredstv: ucheb. Posobie dlya vuzov I.S. «Akademiya» 2006 g. – 290 str.
2. Romanov A.N. Avtotransportnaya psixologiya. Uchebnoe posobie. Vysshaya shkola «Akademiya» 2002-224 st.
3. Darabov M. Yo'l-transport hodislaridan iqtisodiy yo'qotishlarni aniqlash uslubi", TAYI, T.: 2011, 62 b.
4. Korshakov I.K. Avtomobil i peshexod analiz mexanizma naezda. M: Transport 1988 – 142 b.
5. Mishurin V.M., Romanov A.N. «Nadoynost voditelya i bezopasnost dvizheniya» M., Transport 1990 -182s.

3-mavzu: Haydovchining shaxsi va kasbiy faoliyati

Reja:

5. «Haydovchi-avtomobil-yo'l-muhit» tizimining asosiy tasniflari.
6. Yo'l vaziyatlarini baholash va bashorat qilish.
7. Alkogol va narkotik mastlik.
8. Haydovchining ish qobiliyati.

Xaydovchining kiyin yul sharoitlarida xarakatlarini tugri tushunish uchun, xamda uni o'qitishda ilmiy asoslangan ishlab chikishida, uni aloxida ruxiy sifatlari(etibor, sezgi, fikrlashi, xissiy turgunligi, tezligi) bilan birga uning psixofiziologik xususiyatlarini xarakterlovchi shaxsini xam bilish zarur.

Har bir insonning shaxsi yagona va takrorlanmasdir.

Shaxs- insonning tug'ma va hayoti davomida orttirgan ruhiy ma'naviy va jismoniy xususiyatlarining yig'indisidir.

Shaxs-bu barcha yeuk va kamchiliklari, kuchli va kuchsiz tomonlari bilan anik inson.

Shaxs-yagona individ bulib u ongli mavjudod va fakat jamiyatda mavjuddir.

Shaxsning xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- qiziqishi;
- temperamenti;
- yo'nalishi;

- layoqati;
- talabi;
- xarakteri.

Shaxs o'zini faqat jamiyatda namoyon qiladi. U barcha yutuq va kamchiliklari bilan kuchli va kuchsiz tomonlari bilan aniq bir insondir. Boshqacha qilib aytganda shaxs yagona individ bo'lib ongli mavjudotdir va faqat jamiyatda mavjuddir.

Shaxsning yo'nalishi – bu insonning qarash va ishonchlarining yig'indisi bo'lib uni xayoti faoliyati davomida boshqaruvchi bo'lib hisoblanadi. Yo'nalish uchun muxim ahamiyatga ega bo'lgan narsalar ichida ideal va dunyoqarash extiyoj va qiziqish kabilar bo'lib mavjud ijtimoiy muxitda uning xulqini belgilaydi.

Shaxsning qiziqishi u biror narsaga aloxida e'tibor uning ichiga kirish, tushinish va bilishga xohishidir.

Agar inson biror narsaga qiziqsa u haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi. U xaqida ko'proq gapiradi va yangiliklardan doimo xabardor bo'lib boradi. Shu o'rinda, avtomobilga kizikkan odam u xakida kup malumotga ega buladi . kizikishini bo'lmasligi ayniksa, kasbda koloklikka olib keladi.

Talab (extiyoj deganda) insonning kechirayotgan xolati tushunilib unda u tabiy ravishda biror narsaga extiyoj sezadi. Haydovchilarning talabi biologik extiyoj bilan cheklanib koladi. Bular;ovkatga, jinsiy va ozini ximoyalash. Insoning talabi xilma xil bulib , xayoti davomida uzgarib va kupayib boradi . inson ulg'ayib xayotiy rivojlanishi uni talablarini oshib borishiga sabab boladi.

Talab moddiy va ma'naviy bo'lishi mumkin. Qiziqishda xam ma'naviy va moddiy qiziqish bo'ladi.

Ma'naviy qiziqish insonni kamolotga yetkazadi. Biror-bir faoliyatga qiziqish paydo bo'lishida layoqat katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Layoqat deganda bir yoki bir necha faoliyatni muvaffaqiyatli bajarilishni ta'minlashdagi shaxsning ruxiy xususiyatlarining yig'indisi hisoblanadi. Layokat faoliyatni sifatli bajarishga katta yordam beradi.

Quyidagi sifatlarni xaydovchining layokatiga kiritish mumkin:

- tez va anik sezish(bular sezgi organlarining alo darajadalik, kurish azosi)
- yengillik , jismoniy chidamlilik xarakatni yaxshi kordinatsiyalash
- reaksiyaning tezligi va anikligi, etibor sifatlarning yaxshiligi
- kuzatuvchanlik va vaziyatni yaxshi tushunishlik
- yaxshi va uning sifatlarini yaxshialsh
- texnikaga kizikish
- yukori xissiy turg'unlik uz uzini boshkarish

-xarakat tezligi va alokalarni tez va anik aniklay olish.

Bunday jixatlarga ega bo'lish xaydovchining o'kishi va kelgusi ish jarayonida juda katta yordam beradi.

Temperament- bu shaxsning ruxiy xususiyati bo'lib u bosh miyada ruxiy jarayonlarni kechishini alohidaligi bilan xarakterlanadi.

Temperament 4 ta turga bo'linadi:

1.Sangvinik.

2.Flegmatik.

3.Xolerik.

4.Melonxolik.

Sangvinik- bu asab tizimining kuchliligi muvozanatlashganligi va xarakatchanligi bilan xarakterlanadi. U odam bo'lib kayfiyatini tez o'zgartiradi xissiy xolatdan tez chika oladi bu ko'p xarakatlarida mimika va gapirishlarida ko'rinib turadi.

Flegmatik-uni xam asab tizimi kuchli muvozanatlashgan lekin xarakati kuchsiz.bu xissiy xolatdan chikishda namayon bo'ladi. Bunday odam sekin xarakat kiluvchi muvozanatlashgan va bosikdir.

Xolerik-unda asab tizimlari kuchli xarakatchan va lekin muvozanatlashmagan . u tez kizishib ketadigan xissiyotlarinitez kursatuvchi kuchli va shoshkalok odam.

Melanxolik-unda asab tizimlari kuchsiz ruxiy jarayonni muvozanatlashmagan xarakatlari xarakatchan yoki kuchsiz xarakatli bo'lishi mumkin.uning sezgi va kayfiyatlari bir xilda turg'un va tashkarida namoyon bo'lmaydi, mimika va xarakatlari sekin uzini ushalib kolmaslik katiyatsizligi va sustligi ajralib turadi.

Haydovchining qiyin yo'l sharoitlarida harakatlarni to'g'ri tushunish uchun, hamda uni o'qishda ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqarishda, alohida ruhiy sifatkori (e'tibor, sezish, fikrlashi, xissiy turg'unligi, tezligi) bilan birga uning psixofiziologik xususiyatlarini xarakterlovchi shaxsini ham bilish zarur.

Xarakter – bu shaxsni yakka tarbiyasida va muhitning ta'sirida yig'ilgan xususiyati bo'lib, insonning o'zini tutishida, xarakatlarida va xulqida namoyon bo'ladi.

Xarakterning asosiy belgilarini 4 ta guruhga bo'lishi mumkin.

1-guruh. Insonni jamiyatdagi holatlarigamunosabatlarida namoyon bo'ladi. Bularga: prinsipli yoki prinsipsiz. Dovyurak yoki qo'rqq.

2- guruh. Insonni boshqa odamlar bilan alohida aniqlanadi. Kirishuvchan yoki tortinchoq muloyim yoki qo'pol, rostgo'y yoki yolg'onli.

3- guruh. Bu insonni mehnatga bo'lgan munosabatiini xarakterlaydi. Mehnatsevar, yalqov, tartibli, tartibsiz, vijdonli yoki vijdotsiz.

4 –guruh. Insonni o'ziga bo'lgan munosabatini xarakterlaydi. Yuqori talabchan yoki o'zini bosadigan uyatchan yoki kirishuvchan, kamtar yoki mag'rur o'z imkoniyatlariga ortiqcha baho beradigan yoki kam baholaydigan.

Malumki xaydovchi AXYM tizimida tizimni boshkaruvchi sifatida namayon buladi. Bu esa xaydovchining ishonchliligiga bog'likdir.

Xaydovchining ishonchliligi malumki 3 ta faktor orkali xarakterlanadi.

1. Haydovchining kasbga yarokliligi.
2. Haydovchining kasbiy tayyorgarligi.
3. Haydovchining yukori ishchanlik qobiliyati.

Haydovchining kasbga yaroqliligi uning sog'ligini holati ruhiy va shahsiy xususiyatlari bilan aniqlanadi. Shu ruxiy ishonchlilik ruxiy va shahsiy xususiyatlarning haydovchilik faoliyati talablariga qanday mosligi bilan aniqlanadi. Bunga esa ruxiy tanlash orqali erishiladi. Avtotransport psixologiyasida antropologik fan mavjud bo'lib u insonning anatomiyasi va fiziologiyasiga asoslanadi.

Inson faoliyatida eng asosiy rolni sezgi organlari yoki analizatorlar o'ynaydi. Nerv sistemasi organizmni tashqi muxit bilan bog'laydi, butun tana qismlarini muvofiqlashtiradi va ularni boshqaradi. Nerv sistemasi o'z ichiga markaziy nerv sistemasini va boshqa nerv o'tkazuvchi tolalarni oladi. Nerv tolalari sezuvchi yoki markazga intiluvchi dvigatelli yoki markazdan qochma turlarga bo'linadi. Refleks deganda ichki yoki tashqi muxitdan ta'sirga organizmning reaksiyasi tushiniladi.

Ruxiy jarayon bu his qilish, sezish, xotira diqqat kabilardir. Ruxiy holat bu tetik va xorg'inlik, ishchanlik va charchoqlik, yaxshi va yomon kayfiyat xamda sog'lik va kasallikdir.

Shahsning xususiyatlari: layoqati, xakteri, temperamenti, ishonchi va qiziqishi. Akademik Pavlov inson faoliyatida eng oliy nerv faoliyati reflekslar ekanini tadqiqotda aniqlab o'rnatgan va uni shartli reflekslar deb atagan. Akademik Pavlovning o'qitishi asosida reflektorlik tabiati faoliyatida markaziy nerv tizimining uchta asosiy prinsipi.

1. Determanizm prinsipi: tabiatda tirik organizmda sababsiz xech narsa sodir bo'lmaydi.

2. Taxlil va sintezning birlik prinsipi nerv tizimi butun faoliyati davomida uzluksiz ravishda murakkab ta'sirlarga bo'linadi, ular bizni sezgi organlarimizga

ta'sir qilishda sodda elementlar sifatida va shu yerning to'zida qo'shilib mos xolatdagi tizimni tashkil etadi.

3. Tarkiblik prinsipi xar qanday reflektorlik akti ma'lum sohada bosh miya bilan bog'langan. Organizmda bo'ladigan barcha jarayon materiallardir.

Avtomobilni ishonchli boshqarish uchun zarur bo'lgan barcha axborotlarni xaydovchi analizatorlar yordamida oladi. Har bir analizator 3 ta bo'limdan tashkil topadi:

1. Tashqi qabul qiluchi apparat-bunda energiya ta'siridan olinib nerv jarayoniga aylantiriladi, bular ko'z, quloq, burun...

2. Sezuvchi nervlar. Bunda ta'sirlar markaziy nerv tizimiga yuboriladi.

3. Markaz. Bosh miyani ixtisoslashgan uchastkasi bo'lib nerv ta'sirini unga xos tizimga aylantiriladi.

Analizatorlar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Ko'rish.

2. Eshitish.

3. Teri sezish.

4. Hid bilish.

5. Tana holatini o'zgarish analizatori.

6. Dvigatelli analizator.

Ma'lumki, «Avtomobil-haydovchi-yo'l- muhit» tizimida ikkita biologik element bo'lib, ulardan biri «haydovchi»dir. Bu tizimda haydovchi avtomobilni boshqaruvchi «operator!» vazifasini o'taydi. Bu vazifa boshqa mashinalarni boshqaruvchi operatorlardan anchagina farq qiladi. Bunday farqlar birinchi galdauning xatti-harakatlaridalligini boshqa operatorlarnikidan bir nechamarta kattaligi, avtomobilni boshqarish uchun zarur bo'lgan axborotlarning ko'pligi hamda yechim qabul qilish vaqtining o'takamligidir.

Haydovchi avtomobilni boshqarar ekan, u zarur bo'lgan axborotlarniqisqa muddat ichida qabul qilib olishi, ularni anglab yetishi va avtomobilni boshqarish bo'yicha yechimlar qabul qilib, ularni amalga oshirishi kerak. Bu yerda yana shuni eslatib o'tish joizki, boshqa kasbdagi operatorlar asosan axborotlarni tayyor holda o'lchovasboblari yordamida qabul qilib olsa, haydovchi kerakli axborotlamingasosiy qismini bevosita yo'lni va undagi obektlarni ko'rish, eshitish va sezish a'zolari yordamida qabul qilib oladi. Agar haydovchi qabulqilib olayotgan axborotlar juda ko'p va tez o'zgarib tursa, haydovchi ularni o'z vaqtida anglab yetolmay qolishi, bu esa, o'z navbatidasalbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Harakat jadalligi yuqori va transport oqimi zich bo'lgan sharoitlarda harakatlanayotganda haydovchi 1 soatda bir necha 100 dan ortiq operatsiyani bajaradi. Shulardan o'rtacha 20% xato bajariladi. Masalan, shahar sharoitida avtobus haydovchisi 1 smena davomida 400-500 marta to'xtaydi, 2000 marta ilashmani ishgatushiradi. Yana bir misol. Haydovchi 1 sekund davomida yo'ldagi 10 tachapredmetlarni ilg'ay oladi, 1 minut ichida 30 dan 120 tagacha har xil harakatlarni bajaradi. Biron-bir stanokda ishlayotgan ishchining faoliyatiga atrof-muhitdeyarli hech qanday ta'sir o'tkazmaydi. U alohida holda o'z faoliyatini amalga oshiradi. Haydovchi avtomobilni o'zi xohlaganidek boshqarib bora olmaydi. U uzluksiz ravishda boshqa harakat qatnashchilari bilan munosabatda bo'lib, ularning xatti-harakatlariga mos ravishda avtomobilni boshqarishi kerak. Bulardan tashqari, haydovchi qabul qiladigan yechimlarga boshqa harakat qatnashchilarining xatti-harakatlarini oldindan bilishi uchun ob-havo va boshqa omillar ham katta ta'sir ko'rsatadi. Odatda haydovchining kasbiy faoliyatini baholashda ikkita o'lchovdan foydalaniladi: samaradorlik va ishonchlilik.

Haydovchilik faoliyatining samaradorligi birinchi galda haydovchining shaxs sifatida individual sifatlariga, kasbiy tayyorgarlik darajasiga, jismoniy baquvvatligi va sog'lig'iga bog'liq.

Haydovchiga axborotlar signal yordamida yuboriladi. Signallar biron-bir jarayonlar natijasida vujudga keladi yoki haydovchi uchun maxsus mo'ljallangan turlarga bo'linadi. Ularning birinchisi tabiiy, ikkinchisi esa, sun'iy signal deb ataladi. Haydovchi signallarni ko'rish, yeshitish va sezish a'zolari yordamida qabul qilib oladi.

Signallar bir qancha xususiyatlarga ega bo'lib, ular quyidagi turlarga bo'linadi: rangi, kuchi, o'lchamlari, shakli, joylashuvi, siljishi, paydo bo'lishi va davom etish vaqti, paydo bo'lish ehtimoli va boshqalar.

Signalning rangi. Inson ko'zi orqalijuda ko'p ranglarni bir-biridan ajrata oladi. Tajriba ortishi bilan u ajrata olishi mumkin bo'lgan ranglarning soni ham ortib boradi (rassomlar bir necha ming rangni ajrata oladi). Insonlar eng oson ajrata oladigan ranglar - qizil, yashil, havorang, sariq hamda qora va oq ranglardir.

Signal kuchi. Sezish a'zolariga ta'sir qiluvchi signallarni haydovchi qabul qila olishi uchun ular ma'lum bir kuchga ega bo'lishi kerak. Ta'sir etuvchi signalning eng kichik qiymati sezish ostonasi deb ataladi. Signalning kuchi kichik bo'lganida haydovchi uni o'z vaqtida qabul qila olmay qolishi mumkin. Shu bilan birga signal juda kuchli bo'lsa, u haydovchining psixofiziologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Signalning o'lchamlari. Haydovchi axborotlarni ko'zi orqali qabul qilishida signalning o'lchamlari katta rol o'ynaydi. Bunda signalning «burchak o'lchamlariga») alohida ahamiyat berish kerak, chunki bitta o'lchamli predmet har xii masofada haydovchiga har xii kattalikdako'rinadi. Masalan, samolyot osmonda uchib ketayotganda judakichkina, yerda turganda unga yaqinlashgan sari kattalashib boradi.

Signalning shakli. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, haydovchi ko'z orqali shakli to'g'ri bo'lgan, ya'ni nuqta, to'g'ri chiziq, uchburchak, kvadrat shaklidagi predmetlarni yaxshi ajrata olar ekan. Shakl to'g'ri bo'lmagan predmetlarni ajrata olishni osonlashtirish uchun barchaga ma'lum bo'lgan predmetlarning soyasini qo'llash yaxshi natijalar beradi. Bularga misol qilib yo'l belgilaridagi odamlar, hayvonlar va boshqalarning soyasini aks ettirilishini ko'rsatib o'tish mumkin.

Signalning joylashuvi. Haydovchining tajribasi ortib borishi bilan qabul qila oladigan signallarning kuchi yoki rangi emas, balki joylashuvi ko'proq rol o'ynaydi. Masalan, yoqilg'i miqdorining kamayib qolganini ko'rsatuvchi qizil chiroqning doim bir joyda joylashuvi va o'sha joyda paydo bo'lishi.

Signalning harakati. Signalni aniqlash va tushunib olishda ularni haydovchiga qay tarzda uzatilishi muhim o'rin tutadi. Masalan, tovushli signal kuchining vaqt davomida ortib borishi.

Signalning uzatish vaqti. Haydovchi har bir signalni qabul qilib olishi va uni anglab yetishi uchun ma'lum bir vaqt (odatda 0,1 sek) zarur bo'ladi. Agar signalning paydo bo'lish vaqti bu vaqtdan kichik bo'lsa, haydovchi uni anglab ulgurmaydi.

Signalning paydo bo'lish ehtimoli. Agar haydovchi ma'lum bir signal paydo bo'lishini oldindan ko'ra olsa, u shu signalga javob berish uchun tayyor bo'lib turadi. Masalan, haydovchi uzoqdano'lni kesib o'tayotgan piyodani ko'rib turadi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, bitta signalni qabul qilib olish, uni anglab yetish va avtomobilni boshqarish bo'yicha yechim qabul qilish har xil haydovchida bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Shuning uchun haydovchilik faoliyatining samaradorligi birinchigalda haydovchining shaxs sifatida individual psixologik tasnillariga, kasbiy tayyorgarlik darajasiga, jismonan baquvvatligiga va sog'lig'igabog'liq bo'ladi.

Nazorat savollari

1. Shaxsning qanday xususiyatlarini bilasiz?
2. Inson temperamenti. Temperament turlari.
3. Insonning asab jarayonlarining kuchi, to'rg'inligi va harakatchanligi.
4. Xarakterning xususiyatlarini va ularning yo'l sharoitlarida haydovchining hulqiga ta'sirini ta'riflang.
5. Keng va tor qiziqishlar qanday bo'ladi?
6. Qobiliyat tushinchasiga ta'rif bering.
7. Temperament nima?
8. Temperamentning turlarini aytib bering.
9. Temperamentning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
10. Qanday sharoitlarda halqasimon marshrut tuziladi?

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ryabchinskiy A.I. Reglamentatsiya aktivnoy i passivnoy bezopasnosti avtotransportnykh sredstv: ucheb. Posobie dlya vuzov I.S. «Akademiya» 2006 g. – 290 str.
2. Romanov A.N. Avtotransportnaya psixologiya. Uchebnoe posobie. Vysshaya shkola «Akademiya» 2002-224 st.
3. Darabov M. Yo'l-transport hodislaridan iqtisodiy yo'qotishlarni aniqlash uslubi", TAYI, T.: 2011, 62 b.
4. Korshakov I.K. Avtomobil i peshexod analiz mexanizma naezda. M: Transport 1988 – 142 b.
5. Mishurin V.M., Romanov A.N. «Nadojnost voditelya i bezopasnost dvijeniya» M., Transport 1990 -182s.

4-mavzu. Haydovchining ish o‘rni va xarakat xavfsizligi.

Reja:

1. Charchoq va uning haydovchining ish qobiliyatiga ta’siri.
2. Emotsional charchoq.
3. Ish qobiliyati bosqichlari.
4. Haydovchi ish vaqti davomiyligi.

Haydovchini ish o‘rni kabinaning o‘lchamlari, boshqarish jixozlarini ishga tushirishni qulayligi, o‘rindiq holati va boshqaruv jixozlarini tunga nisbatan joylashuvi, ish o‘rindig‘i, muxitning ergonomik ko‘rsatkichi bilan xarakterlanadi. Haydovchi o‘rindiqda qulay o‘tirganda uning tana a‘zolari ma’lum burchaklarni egallashi va boshqarish organlarini ishlatilayotganda ortiqcha zo‘riqish talab qilmasligi kerak.

Avtomobil haydovchisiz ish o‘rnini xarakterlovchi ekspluatatsion xususiyati avtomobilning kamfortliligi deyiladi.

Avtomobilning kamfortligi ma’lum parametrlar bilan baxolanadi. Ularni quyidagi 3 guruxga bo‘lish mumkin:

1. O‘rindiqni xarakterlovchi parametrlar.
2. Boshqaruv organini xarakterlovchi parametrlar.
3. Ish o‘rnini fizik kimyoviy sharoitini xarakterlovchi parametrlar.

Avtomobilni xarakat tezligini va yo‘nalishini o‘zgartirilganda to‘g‘ri va markazga intiluvchi tezlanish paydo bo‘ladi. Notekis yo‘ldagi xarakatlarda esa vertikal yo‘nalishda tezlanish xosil bo‘ladi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng avtomobil sanoatining vujudga, tabii ravishda avtomobil yo‘llarida va shahar ko‘chalarida harakat miqdorini ortib borishga olib kelmoqda. Albatta bu o‘z navbatida harakat xavfsizligi va Haydovchilarga noqulayliklar tug‘diradi. Bu sabablarni bartaraf yetish uchun ko‘plab ishlar olib borilmoqda.

Bularga misol qilib haydovchilarni ish o‘rnini yaxshilash borasida avtomobil ishlab chiqarish zavodlarida ishlar olib borilmoqda. Hozirgi avtomobillar bilan avvalgi avtomobillarni ancha farqi bor. Ularni faqat tashqi ko‘rinishini emas, balki salonlarda ham ko‘plab o‘zgarishlar qilingan. Haydovchilarga qulayliklar, ish o‘rnilar haqida ko‘rib, gaplashib chiqamiz.

Avtomobilni xavfsiz boshqarishda haydovchining ish o‘rniga qanday o‘tirganligi juda katta o‘rin tutadi. Haydovchi ish o‘rnida shunday joylashishi kerakki, u barcha boshqarish organlarini bema'lol boshqara olishi, yo‘lni yaxshi

ko'rish va tezda chamalashi lozim. Haydovchini ish o'rnida to'g'ri joylashganligi quyidagicha:

Rul chambaragida qo'llarni cho'zganda yani ushlaganda tirsak orasidagi masofa 130-160 ° c gradus bo'lishi, oyoqlar pedalga qo'yilganda esa tizza bilan burchagi 95-140° c bo'lishi kerak. Haydovchining orqasi suyanchiqqa vertical Holatda tekis tegib turishi, rul chambaragini tutib turgan qo'llar esa tirsakdan biroz egilgan, qo'l barmoqlari rul gardishini tashqi tomondan qurshab olgan bo'lishi kerak. Oyoqlarni to'g'ri joylashganida oyoq biroz oldinga cho'zilgan va hech qachon rul chambaragiga tegmasligi kerak.

Tashqi va ichki ko'zgularni to'g'ri joylashishi haydovchiga qulaylik yaratadi. Chap tashqi ko'zgu to'g'ri o'rnatilganda uning pastki o'ng burchagida avtomobil g'ildiragi va yukxonaning oxirgi qismi yaxshi ko'rinishi kerak. O'ng tashqi ko'zguni o'rnatishda Ham shunday bo'ladi. Ichki ko'zgu esa avtomobilning orqasidagi Harakat bo'laklarini va yo'l chetlarini ko'rsatish kerak. Ko'zgular atrofidagi jarayonlarni baHolashda, biron manyovr ya'ni harakatni bajarishda katta ahamiyatga ega. Haydovchi ko'zgu orqali harakatni baholaydi. Misol uchun o'ngga yoki chapga, harakat yo'nalishini o'zgartirayotganda eng muhim vosita Hisoblanadi. Agar ko'zgular bo'lmaganida yo'l transport xodisalari ro'y berishi foizlari oshib ketardi. Ko'zguni noto'g'ri o'rnatilishi ham haydovchi uni chalg'itib qo'yadi.

Haydovchini to'g'ri joylashuvi uning oyoq kaftidan to'g'ri foydalanish imkonini beradi. Oyoq kaftini shartli ravishda uch qismga bo'lishi mumkin.

1-qism [oldingi]-sezgir va egiluvchan. Bu qism bilan yoqilg'i uzatishni boshqarish tepkisini ishlatish qulay. Bunda oyoqning boshqa poshna qismi, albatta kabina tagligiga suyanishi kerak.

2-qism [o'rta]-kuchli va egiluvchan qism. Bu qism bilan ilashish mexanizmi va tormoz tepkilari ishga solinadi.

3-qism [poshna]-yeng kuchli, ammo sezgir emas. Bu qism bilan ishlash qulay emas, shuning uchun u tayanch vazifasini bajaradi.

Chap oyoq bilan ilashish mexanizmi tepkisi, o'ng oyoq bilan tormoz va yoqilg'i uzatish tepkilari boshqariladi.

Quyidagi rasmlarda ko'rishimiz mumkinki,

a) Haydovchi ish o'rnida oldinga va orqaga surish, o'rindiqli suyanchig'I va boshtiragichni Hamda xavfsizlik tasmani sozlash richaglari ko'rsatilgan;

b) Rasmda esa haydovchi o'rindiqli suyanchig'ini qanday sozlab orqa va belining tekis tegib turishini taminlash boshtiragichning chambaragini o'ziga moslab olish holati ko'rsatilgan;

v) Rasmda haydovchining o'z o'rnida to'g'ri joylashganligini bunda chap qo'li rul chamberagida cho'zilgan bo'lishi kerak

2. Haydovchi ish o'rnidagi priborlarning joylashuvi.

Haydovchi asosiy axborotni yo'l sharoitini kuzatish orqali oladi va avtomobil salonida o'rnatilgan xar xil o'lchov asboblari yordamida olinadigan axborotlar uning uchun ikkinchi darajali ahamiyatga egadir.

Axborotlarning xarakteri va xajmi juda tez o'zgaruvchan bo'lib, u doimo haydovchidan muntazam ravishda yo'ldagi xarakat sharoitini katta diqqat e'tibor berib kuzatishni taqazo etadi. Haydovchining ish faoliyati juda murakkab jarayon Hisoblanadi.

Amaliy mashg'ulotlarga haydovchi tayyorgarlik ko'rayotganda kiyim qulay bo'lishi zarur. Qishki paytlarda qalin kiyimlarniechib qo'ygan maqul. Ayyollarga esa boshlang'ich amaliy mashg'ulotlarda baland poshnali oyoq kiyimni kiymaganlari maqul, umuman olganda avtomobilni boshqarishga Halaqit beradgan narsalarni yechib qo'yish lozim.

Qoidaga ko'ra tinglovchi avtomobilni boshqarishdan oldin uning boshqaruv organlari va ularni avtomobil salonidagi joylashuvni diqqat bilan o'rganib chiqishi lozim. Haydovchi uchun salondagi priborlarni qulay joylashuvi muxim ahamiyatga egadir. Bunda xaydovchi xarakat davomida ancha yengillikni sezadi.

Hozirgi davr avtomobilsozlikda salondagi qulaylik yaxshi darajada bo'lib bu haydovchini charchashini, toliqishini bir muncha kamaytiradi. Priborlarning qulay va to'g'ri zamonaviy bo'lishi Hozirgi avtomobillarda muhim hisoblanadi.

Haydovchi avtomobilni boshqarar ekan albatta uning ish jarayoniga avtomobilni qanday ishlashi ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Haydovchi avtomobilni yillar davomida boshqarib borishi natijasida u avtomobilni qanday ishlayotgani xaqida aniq malumotni bilib boraveradi.

Lekin avtomobilni (dvigatelni) noto'g'ri ishlashi natijasida kasbiy kasalliklar xam kelib chiqadi. Bunga avtomobilni titrashini va tebranishini misol qilib olsak bo'ladi. Avtomobilni (dvigatelni) titrab ishlashi xaydovchida asab tizimida tasirini korsatadi. Bazi Haydovchilarni qo'llari uzatish qutisida ko'p bo'lganda qo'lni titrashiga bu esa o'z navbatida asab tizimiga tasir ko'rsatib qaltiroqqa sabab bo'ladi.

Titrash natijasida avtomobildan , salondan shovqin chiqa boshlaydi. Bu esa haydovchini diqqatini susayishiga uning charchashiga o'z navbatida YTH bo'lish ehtimolini oshiradi. Yo'llarning talab darajada bo'lmasligi o'z navbatida avtomobilni boshqarishga tasir etadi. Yo'lning noqulayligi tebranishlar sonini oshiradi. Ko'p xollarda avtomobilning texnik nosozligi yurish qismi ramalar, o'qlar va g'ildirak osmalardagi nosozliklar avtomobil harakatlanishida shovqin, tebranishlarni keltirib chiqaradi. Natijada bu haydovchining toliqishiga olib keladi.

Bu nosozlillar asosan avtomobilning eng yuqori yuk ko'taruvchanligidan ortiqcha yuklanish bilan ishlatilganda , shuningdek shakl, ishlov berilmagan yo'llarning og'ir sharoitlarida yuzaga keladi.

Haydovchi ish o'rnidagi mikroklimitni yaxshiligi yoki yomonligi haydovchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kabinaning mikroiqlimi xavo harorati, namligi va avtomobil tezligi bilan xarakterlanadi.

Havo xarorat xaydovchi uchun +15....+25 @c bo'lishi kerak. Haroratning pasayishi bevosita harakatning tezligi va aniqligi ni kamaytiradi. Aksincha bo'lsa haroratning yuqoriligi esa xaydovchini tez charchatadi, e'tiborini pasaytiradi, reaksiya vaqtini oshiradi.

Kuchli issiq havo harorati yuqori darajada bo'lganda, kabinani haroratini pasaytirish uchun shamollatish yaxshi foyda beradi. Yuqori haroratda katta namlik ham odam gavdasini qizib ketishiga olib keladi.

Haroratning tushib ketishi yesa qishki kunlarda sovuq qotish va shamaollashga olib keladi.

Ko'pchilik insonlar uchun havo namligi 30-70% me'yor xisoblanadi. Yuqorida ko'rsatilgan muomolarni hal etish uchun avtomobilsozlikda haydovchi kabinasi ya'ni ish o'rniga qulayliklar yaratish ustida ko'plab ishlar olib borilmoqda.

Haydovchi ish o'rnidagi mikroklimitni noto'g'riligi natijasida nafaqat YHT lar ro'y berishi balki haydovchining sog'lig'iga ham ta'sir ko'rsatadi. Haydovchi asosan mashina o'rindidig'ida o'tirgani bois unda belni shamollatish, oshqozon va turli boshqa kasalliklar kelib chiqadi. Asaosan bu kasalliklar masalan bel og'rig'i, shamollash haydovchi ish o'rnida terlaydi shuni natijasida kasalliklar kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Shularni hisobga olib hozirgi mashinalarda salonga, haydovchiga ko'plab qulayliklar yaratilgan. Misol qilib konditsioner tizimini, isitish tizimini, oynalarning avtomatik ochilishlarni olsak bo'ladi.

Yozning issiq kunlarida konditsioner haydovchiga ancha qulaylik bo'lib uni ish qobilyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Isitish tizimlari ham (pechka) yaxshilangan, qishki sovuq kunlarda Haydovchi sovuq qotmay xarakatni davom ettiraveradi.

Oynalarni yaxshi ochilishi kabinadagi havoni shamollatishda katta ahamiyatga egadir.

Hozirgi zamonaviy mashinalarda bu tizimlar, ishlar deyarli barcha avtomobil ishlab chiqaruvchi zavodlarda asosiy vazifalardan Hisoblanadi. Bu borada mamlakatimiz ham dunyoda o'z mavqeiga ega bo'lib bormoqda.

Haydovchi o'qish jarayonida qanchalik yaxshi tayyorlangan bo'lsa mexnat faoliyaati davomida bilimi va ko'nikmalari rivojlangan bo'lsa uning mexnat maxsuli natijasi, yo'lovchi, yuk va transport vositasining xolati shunchalik yaxshi bo'ladi.

Profissional haydovchilarning kunlik ish faoliyati avtomobil boshqarish bilan bog'liq bo'lganligi uchun ular xoxishidan qat'iy nazar ularning avtomobil boshqarish ko'nikmalari va yo'llarda harakatlanish qoidalari to'g'risidagi bilimlari ortib boraveradi. Barcha haydovchilar uchun yil fasllarining o'zgarishi katta sinf xisoblanadi.

Yoz davomida odat tusiga kirgan boshqaruv usullari birinchi qordayoq ish bermasligi mumkin. Qish mavsumida odat tusiga kirib qolgan usullar har qanday vaziyatda avtomobilni ishonchli boshqarish uchun doimiy ravishda kasb maxoratini oshirib borishi kerak.

Haydovchining ish staji oshgan sari uning malakasi xam oshib boradi.

Haydovchi avtomobillarni har xil yo‘l sharoitlarida va to‘rt faslda boshqargan sari uning kasbga bo‘lgan ko‘nikmalari xam ortib boraveradi.

Haydovchi avtomobil oqimi katta bo‘lgan yo‘llarda transport vositasini boshqarsa, uning xarakatlanish xavfsizligiga bo‘lgan ko‘nikmalari yanada ortib boradi, natijada uning kasb maxoratining ko‘rsatkichi bilan bir vaqtda o‘tib boradi. Haydovchi mexnatining murakkablik darajasini avtomobil boshqarish jarayonida unga tasir yetuvchi turli xil xolatlar va ularni bartaraf yetish uchun ko‘riladigan chora tadbirlar bilan baxolash mumkin.

Avtomobilni boshqarish jarayoni ketma-ket sodir etiladigan zanjirli reaksiyaga o‘xshaydi, yani ketma-ket uchrab turadigan svetafor ishoralari tovushli ishoralar yo‘l chiziqlari va belgilari boshqa haydovchilarning hatti – xarakatlari kabilarga haydovchi uz vaqtida amal qilishi lozim.

Haydovchi reaksiyasining turg‘unligi faqat uning jismoniy xususiyatlariga bog‘liq bo‘lmasdan, balki charchash darajasiga ham bog‘liq bo‘ladi. Ana shu nuqtai nazardan qaraganda haydovchining ish va dam olish tartibiga rioya qilishi avariyasiz ishlarning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Ish qobiliyatini pasaytirishdan haydovchi yo‘l qo‘yadigan xatolar oqibatida kelib chiqadigan yo‘l transport hodisalari kam emas. Ish qobiliyatining pasayishining asosiy sabablaridan biri charchash hisoblanadi.

Charchash – ish faoliyati natijasida vaqtinchalik ish qobiliyatining pasayish jarayoni. Charchashning fiziologik muhiti organizmning ish jarayonini sekinlashtirish yoki tuxtatishga ishorasi bo‘lib xizmat qiladi.

Haydovchining ish qobiliyatini saqlashda uning ish urni va uni tayyorlash kabinasidagi mikroiklim katta ta‘sir ko‘rsatadi. Oynalarning kirlanishi, shikastlanishi yoki to‘shib qo‘yilishi, xar xil buyumlarning osib qo‘yilishi ko‘rish sharoitini cheklaydi va ni tez charchatadi.

Ish qobiliyati doimiy bo‘lmasdan, u kun soatlari va xafta kunlarida quyidagicha o‘zgarib turadi.

Ish smenasi davomida;

- xafta kunlarida charchashning dastlabki alomatlariga quyidagilar kiradi;
- esnash;
- gavda og‘irligini sezish;
- e‘tiborni yig‘a olmasligi;
- qon bosimni va pulsni o‘zgarishi.

Birinchi davrda haydovchining ish qobiliyati oshib boradi. Bu odatda 1-1,5 soat undan keyin optimal ish natijalariga erishiladi va eng kam YTH sodir etiladi. Ish qobiliyati keyingi pasayishining oldini olish uchun tushlikda tanaffus qilinadi.

Ish qobiliyati darajasi ish kunining ikkinchi davri birinchisiga qaraganda biroz past lekin o'zgarishi harakteri takrorlanadi, Shuningdek, ish qobiliyati o'zgarishi hafta kunlarida ham o'zgarib boradi. Yaxshi ko'rsatkichlar dushanbadan payshanbagacha bo'ladi, juma va shanba kunlari ish qobiliyati biroz pasayadi.

O'ta charchash– asosan ish kuni davomida yig'ilgan charchashi dam olgandan keyin o'tib ketadi. Kechki uxlashdan keyin charchash xissi ketmasa yoki odatdagidan ancha oldin charchog'lik sezilsa bu o'ta charchash alomatidir. O'ta charchash uyquning yetarli bo'lmaganligi sababli bo'lishi mumkin. Har kuni 12 soat va undan ortiq ishlaydigan haydovchilarda o'ta charchash rivojlanadi.

O'ta charchashning alomatlariga quyidagilar kiradi:

- Ishtaxa yo'qligi;
- Xotira yomonlashuvi;
- Bosh og'rig'i;
- Umumiy lanjlik;
- Uyqusizlik;

O'ta charchashning oldini olish – bu ish sharoitini to'g'ri tashkil qilish va to'laqonli dam olishdir.

Kabinaning mikro iqlimi havo xaroratinamligi va avtomobil tezligi bilan xarakterlanadi. Havo xarorati +15...+25s* bo'lishi kerak.

Haroratning pasayishi haroratning tezligini va aniqligini kamaytiradi. Haroratning balandligi esa haydovchini tez charchatadi, e'tiborni pasaytiradi, reksiya vaqtini oshiradi. Kuchli issiqlikda kabina haroratini pasaytirish uchun shamollatish yahshi foyda beradi. Yuqori haroratda katta namlik ham odam gavdasining qizib ketishiga olib keladi. Haroratning pastligi sovqatish va shamollashga olib keladi. Ko'pchilik odamlar uchun havo namligi 30 – 70% me'yor hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Haydovchining charchash sabablarini ayting.
2. Charchash bilan charchoq o'rtasidagi farq nimalardan iborat?
3. Axborotning ortiqchaligi yoki kamligi charchoqning rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatadi ?
4. Ko'rish charchog'ining yuzaga kelishi nimaga bog'liq bo'ladi?
5. Haydovchining charchashi uning ahvoliga, ish qobiliyatiga va ishonchliligiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
6. Montonlik nima va u yo'l sharoitlarida haydovchiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
7. Charchashning turlarini ayting.

8. Charchashning rivojlanishining uchta fazalarini ayting va ularni haydovchining ahvoli va hulqiga ta'sirini ta'riflang.
9. Uyqu kelishi nimasi bilan xavfli?
10. Haydovchilarning oqilona ish va dam olish tartibi qanday bo'lishi kerak?

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ryabchinskiy A.I. Reglamentatsiya aktivnoy i passivnoy bezopasnosti avtotransportnykh sredstv: ucheb. Posobie dlya vuzov I.S. «Akademiya» 2006 g. – 290 str.
2. Romanov A.N. Avtotransportnaya psixologiya. Uchebnoe posobie. Vysshaya shkola «Akademiya» 2002-224 st.
3. Darabov M. Yo'l-transport hodislaridan iqtisodiy yo'qotishlarni aniqlash uslubi", TAYI, T.: 2011, 62 b.
4. Korshakov I.K. Avtomobil i peshexod analiz mexanizma naezda. M: Transport 1988 – 142 b.
5. Mishurin V.M., Romanov A.N. «Nadyojnost voditelya i bezopasnost dvijeniya» M., Transport 1990 -182s.

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-amaliy mashg‘ulot: “Haydovchi-avtomobil-yo‘l-muhit” tizimida haydovchining o‘rni

Reja:

1. “Haydovchi-avtomobil-yo‘l-muhit” tizimining asosiy tasniflari.
2. Haydovchining qobiliyati.
3. Haydovchining kasbiy tayyorgarligi.
4. Haydovchining fiziologik holati

Ishdan maqsad:

Temperament tushunchasi inson faoliyati va xulq-atvorining xususiyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan individuallikning muhim tarkibiy qismlaridan birini anglash.

Temperament turli xil hayotiy ko'rinishlarga ega bo'lib, ular shaxsning o'rganish va tarbiyalashda individual qobiliyatini hisobga olish kerak. Temperamentdagi farqlar hissiy sohaning xususiyatlari, muloqot, psixik jarayonlar va shaxsning o'z faoliyatini amalga oshirish usullarida namoyon bo'ladi.

Temperamentning ma'lum turlari - sanguine, xolerik, flegmatik, melanxolik - ikkita asosiy shkalaga asoslanib, Eyzenkga ko'ra tashxis qo'yilgan: ekstraversiya-introversiya shkalasi va nevrotizm shkalasi.

Ekstrovert, Eysenkning so'zlariga ko'ra, ochiqko'ngil, yangi tajribalar, hayajonlarni xohlaydi. Uning ko'p do'stlari bor, xavfli harakatlarga moyil, lahzada harakat qiladi, impulsiv, hazilni yaxshi ko'radi, “so'z uchun cho'ntagiga kirmaydi”. Ekstrovert beparvo, xushmuomala, quvnoq, optimist, kulishni yaxshi ko'radi, harakat va harakatni afzal ko'radi, tajovuzkor, jahldor bo'ladi. Uning his-tuyg'ulari qat'iy nazorat qilinmaydi, unga tayanish har doim ham mumkin emas.

Introvert - xotirjam, uyatchan, introspektsiyaga moyil, odamlar bilan muloqot qilish uchun kitoblarni afzal ko'radi, o'zini tutadi va yaqin odamlardan tashqari hammadan uzoq, o'z harakatlarini oldindan rejalashtiradi va ko'rib chiqadi, to'satdan undovlarga ishonmaydi. U qaror qabul qilishga jiddiy yondashadi, hamma narsada tartibni yaxshi ko'radi, his-tuyg'ularini boshqaradi, kamdan-kam hollarda tajovuzkor harakat qiladi, o'zini yo'qotmaydi. Pessimizmga ega, axloqiy me'yorlarni yuqori baholaydi.

Nevrotizm, Eyzenkning fikricha, hissiy barqarorlik yoki beqarorlikni (hissiy barqarorlik - beqarorlik) tavsiflaydi. Nevrotiklik asab tizimining labilligi ko'rsatkichlari bilan bog'liq. Hissiy barqarorlik qutbida o'ta barqarorlik, etuklik, mukammal moslashuv bilan ajralib turadigan shaxs tipi, ikkinchi qutbda esa - o'ta asabiy, beqaror, yomon moslanadigan tip.

Aysenck so'rovnomasida so'rov natijalarini to'g'rilash uchun yana bir ustun kiritildi - mavzu bo'yicha kerakli natijalarni olish uchun savollarga javob berish tendentsiyasini ochib beruvchi ijtimoiy naflilik. Boshqacha qilib aytganda, bu o'lchov "yolg'on shkalasi" deb ataladi.

Anketa 60 ta savoldan iborat bo'lib, ulardan 24 tasi ekstraversiya-introversiya shkalasiga, 24 tasi nevrotizm shkalasiga va 12 tasi yolg'on shkalasiga tegishli.

Ishni bajarish tartibi Yo'riqnoma: Sizning xatti-harakatlaringizning o'ziga xos xususiyatlariga oid savollarga javob berish taklif etiladi. Agar siz savolga ijobiy ("qo'shilaman") javob bersangiz, shaklning tegishli katakchasiga "+" belgisini qo'ying, agar salbiy bo'lsa ("qo'shilmaydi"), keyin "-" belgisini qo'ying. Savollarga ikkilanmasdan tez javob bering, chunki sizning birinchi munosabatingiz muhim. Har bir savolga javob berilishi kerak. Natijalar matn shaklida qayd etiladi.

Savollar:

1. Atrofingizdagi shovqin-suronni yoqtirasizmi?
2. Sizga tez-tez yordam beradigan do'stlar kerakmi?
3. Biror narsa haqida so'rashganda, siz doimo javob topasizmi?
4. Hech qachon biror narsa sizni bezovta qiladimi?
5. Kayfiyatingizni tez-tez o'zgartirasizmi?
6. Odamlardan ko'ra kitob o'qish sizga qulayroq va zavqliroq ekanligi rostmi?
7. Turli fikrlar ko'pincha uxlab qolishingizga xalaqit beradimi?
8. Siz har doim aytganingizni qilasizmi?
9. Kingadir hazil qilishni yoqtirasizmi?
10. Bunga hech qanday sabab yo'q bo'lsa-da, o'zingizni baxtsiz his qilganmisiz?
11. O'zingiz haqingizda quvnoq, quvnoq odam ekanligingizni ayta olasizmi?
12. Maktabda, kollejda, ishda xulq-atvor qoidalarini buzganmisiz?
13. Sizni tez-tez nimadir g'azablantirayotgani rostmi?
14. Siz hamma narsani tez sur'atda qilishni yoqtirasizmi?

15. Hammasi yaxshi yakunlangan bo'lsa-da, deyarli sodir bo'lgan har xil dahshatli voqealardan tashvishlanasizmi?
16. Sizga biron bir sirni ishonish mumkinmi?
17. Zerikarli kompaniyani osongina ziravor qila olasizmi?
18. Yuragingiz sababsiz tez urishi sodir bo'ladimi?
19. Odatda siz kimnidir bilish uchun birinchi qadamni qo'yasizmi?
20. Siz yolg'on gapirganmisiz?
21. Odamlar sizni va ishingizni tanqid qilishsa, xafa bo'lasizmi?
22. Do'stlaringizga tez-tez hazillashib, kulgili hikoyalarni aytib berasizmi?
23. Siz tez-tez charchaganingizni his qilasizmi?
24. Ishga hech qachon kechikmaganingiz rostmi?
25. Odatda quvnoq va hamma narsadan xursandmisiz?
26. Siz ta'sirchanmisiz?
27. Do'stlar bilan muloqot qilishni juda yoqtirasizmi?
28. Qarindoshlaringizning uy ishlarida yordam so'rab iltimoslarini doimo bajarasizmi?
29. Boshingiz aylanayaptimi?
30. Sizning harakatlaringiz va xatti-harakatlaringiz boshqa odamlarni noqulay ahvolga solib qo'yishi sodir bo'ladimi?
31. Siz tez-tez hamma narsadan charchaganingizni his qilasizmi?
32. Siz maqtanishni yoqtirasizmi?
33. Notanishlar davrasiga kirganingizda tez-tez o'tirib, jim qolasizmi?
34. Siz ba'zan shunday asabiylashasizki, bir joyda o'tirolmaysizmi?
35. Odatda tez qaror qabul qilasizmi?
36. Siz hech qachon mehnat intizomini buzmaganningiz rostmi?
37. Siz tez-tez dahshatli tush ko'rasizmi?
38. O'z his-tuyg'ularingizni erkin qo'yib, do'stlaringiz davrasida zavqlana olasizmi?
39. Siz osongina xafa bo'lasizmi?
40. Kimdir haqida yomon gapirganmisiz?
41. Siz odatda fikr yuritish uchun to'xtamasdan tez gapirasiz va harakat qilasizmi?
42. Agar siz o'zingizni ahmoqona holatda ko'rsangiz, qachongacha bu haqda tashvishlanasiz?
43. Siz haqiqatan ham qiziqarli o'yinlarni yoqtirasizmi?
44. Siz doimo sizga taqdim etilgan narsani yeysizmi?
45. Biror narsa so'ralganda "yo'q" deyish qiyinmi?

46. Tez-tez tashrif buyurishni yoqtirasizmi?
47. Yashashni istamaydigan paytlar bormi?
48. Siz hech qachon ota-onangizga qo'pol munosabatda bo'lganmisiz?
49. Sizni quvnoq va jonli odam deb hisoblaysizmi?
50. Zerikarli, takrorlanuvchi ishlarni bajarayotganda tez-tez chalg'ib qolasizmi?
51. Siz faol ishtirok etishdan ko'ra tez-tez o'tirib tomosha qilasizmi?
52. Turli fikrlar tufayli siz odatda qiyin bo'lasizmi?
53. Vodiylar qiladigan ish bilan bardosh bera olishingizga mutlaqo ishonchingiz komilmi?
54. Hech qachon o'zingizni yolg'iz his qilasizmi?
55. Notanish odamlar bilan gaplashishdan uyalasizmi?
56. Siz tez-tez biror narsani tuzatish uchun juda kech bo'lganida boshqarasizmi?
57. Agar kimdir sizga baqirsa, siz javob qaytarasizmi?
58. Hech qanday sababsiz o'zingizni xursand yoki xafa his qilasizmi?
59. Sizga band bo'lgan kompaniyadan rohatlanish qiyinmi?
60. Ko'pincha o'ylamasdan biror narsa qilish haqida tashvishlanishingiz kerakmi?

Natijalarni qayta ishlash

1. Ekstraversiya – introversiya savollarga berilgan ijobiy javoblar yig'indisi bilan aniqlanadi: 1, 3, 9, 11, 14, 17, 19, 22, 25, 27, 30, 35, 38, 41, 43, 46, 49, 53, 57 va savollarga salbiy javob: 6, 33, 51, 55, 59 1-jadval yordamida.

2. Hissiy barqarorlik (nevrotiklik) savollarga berilgan ijobiy javoblar yig'indisi bilan aniqlanadi: 2, 5, 7, 10, 13, 15, 18, 21, 23, 26, 29, 31, 34, 37, 39, 42, 45, 47, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 2-jadvaldan foydalangan holda. 3. Ijtimoiy maqbullik ko'lami (“yolg'on shkalasi”) savollarga “+” bilan javob berishda belgilarning mos kelishi bilan aniqlanadi. belgisi: 8, 16, 24, 28, 36, 44 va "-" belgisi bilan: 4, 12, 20, 32, 40, 48

Sinov natijalarini baholash

1-jadval

Ekstraversiya-introversiya shkalasi uchun ball

Interoversiya		Extraversiya	
ahamiyatli	o'rtacha	umerennay	o'rtacha
1–7	8–11	12–18	19–24

jadval 2

Nevrotizm miqyosi uchun ball (emotsional barqarorlik - beqarorlik)

Emosional turg'unlik		Emosional noturg'unlik	
yuqori	O'rtacha	yuqori	Juda yuqori
do 10	11–14	15–18	19–24

Ijtimoiy faollik shkalasida (yolg'on shkalasi) 4-5 ball ko'rsatkichi tanqidiy hisoblanadi, bu sub'ektning o'zi haqida yaxshi taassurot qoldirishga moyilligini ko'rsatadi. Yolg'onning ko'lami sub'ektning xatti-harakatida namoyishkorlikning o'ziga xos ko'rsatkichidir. Qayta ishlash jarayonida yolg'on shkalasi kritik darajadan yuqori bo'lgan bunday ma'lumotlar hisobga olinadi.

Ushbu texnikadan foydalanib, siz temperament turini aniqlashingiz mumkin. Buning uchun 1-rasmdagi temperament turlarining sxemasidan foydalaning. Qoida tariqasida temperamentning ayrim belgilarining ustunligi haqida gapirish kerak, chunki ular "sof" shaklida kam uchraydi.

Temperamentning "sof" turlarini sxematik ravishda quyidagicha tavsiflash mumkin:

Sangvinik kuchli, muvozanatli va harakatchan asab tizimi bilan ajralib turadi. Bu jonli, faol, kayfiyati tez o'zgarib turadigan, nutqida, yuz ifodalarida, imo-ishoralarda ifodalangan hissiy holatni osongina o'zgartiradigan odam. U tez aql talab qiladigan vazifalarni osonlikcha engadi, osonlik bilan biznesga tushadi va bir ishdan ikkinchisiga o'tadi. Tez qaror qabul qiladi, tezda uxlab qoladi va uyg'onadi, odamlar bilan osongina aloqa qiladi. U quvnoq, yaxshi kayfiyatga ega. Sanguine - avtomobil haydash uchun eng maqbul tur, ayniqsa shaharlarda va gavjum magistrallarda.

Flegmatik odam kuchli, muvozanatli, ammo inert asab tizimiga ega bo'lib, u qo'zg'alish holatidan inhibitsiyonga sekin o'tishda va aksincha. Bu odam sekin, muvozanatli, xotirjam. Undagi hissiy tajribalarning o'zgarishi sekin, ularning tashqi ko'rinishi juda zaif, uni bezovta qilish qiyin. Mimika va imo-ishoralar monoton, nutq sekin va ifodali harakatlar bilan birga kelmaydi. Biror narsa qilishdan oldin, flegmatik uzoq vaqt va batafsil yaqinlashib kelayotgan harakatlar haqida o'ylaydi va qabul qilingan qarorlar xotirjam, tinimsiz, boshqa faoliyat turiga o'tish qiyinligi bilan amalga oshiriladi.

Flegmatik temperament haydovchisi uzoq safarlarda yaxshi harakat qiladi, monoton tirnash xususiyati beruvchi omillarga chidamli, bu esa uning g'ildirakda uxlab qolish ehtimolini yo'q qiladi. Tez o'zgaruvchan yo'l harakati sharoitida u uni

o'z vaqtida baholash va tezda bir harakatdan ikkinchisiga o'tishni qiyinlashtiradi. Biroq, flegmatik odamning qat'iyatliliigi va mehnatsevarligi tajribaga ega bo'lishi bilan unga yo'l holatining rivojlanishini yaxshi bashorat qilish imkonini beradi, bu uning shoshqaloq, xavfli harakatlarining yo'qligi bilan birgalikda unga haydashga imkon beradi. etarlicha xavfsiz mashina.

Xolerik kuchli, harakatchan, ammo muvozanatsiz asab tizimi bilan ajralib turadi. Unda tirnash xususiyati beruvchi jarayon tormozlovchidan ustun turadi. Bu yorqin tashqi ko'rinishga ega bo'lgan kuchli, tez yonadigan his-tuyg'ularga ega bo'lgan osongina hayajonlangan, issiq, baquvvat odam. Hayajonlanganda, jahldor, jahldor, zo'ravon hissiy reaksiyalarga moyil. Ehtirosli odam, uni butunlay qamrab oladigan his-tuyg'ularning keskin o'zgarishi bilan ajralib turadi. U juda faol, baquvvat, boshqalarga qaraganda xavfdan kamroq qo'rqadi, qat'iy, tashabbuskor, lekin shoshilinch va o'ylamasdan harakatlarga moyil. Avtomobilni haydashda xolerik odam o'tkirlik, shoshqaloqlik va shuning uchun ko'pincha erta harakatlar bilan ajralib turadi. Unga chidamlilik va sabr-toqat etishmaydi. U tez-tez tezlik chegarasidan oshib ketadi, keskin tormozlaydi, xavfli manevrlar qiladi. Agar uzoqda qizil svetofor yonib-o'chib tursa va haydovchi katta tezlikda harakat qilishni davom ettirsa, keyin esa piyodalar va boshqa haydovchilarni qo'rqitib, keskin tormozlashsa, unda xolerik haydash ehtimoli katta.

Xolerikning g'ildirakdagi qo'zg'aluvchanligi, uning sabrsizligi, haddan tashqari faolliigi yuqori energiya sarfiga olib keladi, buning natijasida u tezda charchaydi, samaradorligi va ishonchliligi pasayadi. Ammo asabiy jarayonlarning katta kuchi tufayli xolerik odam o'z temperamentining salbiy xususiyatlarini muvaffaqiyatli yengib chiqishi mumkin. Bunga ularning xulq-atvori, xatti-harakati va qilmishlarini doimiy nazorat qilish orqali erishiladi. Bunday nazorat hissiy portlashlarni ixtiyoriy ravishda bostirish, shoshqaloq, keskin va o'ylamagan harakatlarda ifodalanadi. Natijada, vaqt o'tishi bilan u ko'proq vazmin bo'lib, turli stressli vaziyatlarga adekvat javob beradi. Bunday o'zini o'zi boshqarish, ayniqsa, mashina haydashda zarur; xolerik temperamentli haydovchining etarlicha yuqori ishonchliligini ta'minlashi mumkin.

Melanxolik - asab tizimi zaif bo'lgan odam, uning asabiy jarayonlari muvozanatsiz, harakatchan yoki inert bo'lishi mumkin. Uning his-tuyg'ulari va kayfiyati monoton, juda barqaror va tashqi ifodani topmaydi. Mimika va harakatlar sekin, cheklangan. Melanxolik qat'iyatsizlik, passivlik, letargiya bilan ajralib turadi. U hayot va ishning yangi sharoitlariga yaxshi moslasha olmaydi, ko'pincha qiyinchiliklardan oldin chekinadi va hatto ularni engishga harakat qilmaydi. U ikkilanishga moyil, uzoq vaqt qaror qabul qila olmaydi, chunki unga bir nechta

mumkin bo'lgan variantlardan biron bir variantni tanlash juda qiyin. Mashinani haydashda u juda intizomli, shoshqaloq, yo'ldagi vaziyatning rivojlanishini sinchkovlik bilan bashorat qiladi, xavfli harakatlarga qodir emas va shuning uchun oddiy yo'l sharoitida u mashinani juda ishonchli boshqara oladi. Biroq, og'ir tirbandlikda, tez-tez va kutilmaganda xavfli transport vaziyatlari yuzaga kelganda, tezkor qarorlar va harakatlar talab etiladi, uning ishonchliligi keskin kamayadi. Bunday hollarda melanxolik ko'pincha chalkashlik, qo'rquv, vahimagacha rivojlanadi, buning natijasida u shoshilinch, noto'g'ri va ba'zan ma'nosiz harakatlarni amalga oshirishi yoki hatto haydashni to'xtatishi mumkin. Shuning uchun, melankolik haydash faoliyati uchun eng kam mos keladi.

2- амалий машғулот: Haydovchining psixofiziologik xususiyatlarining transport vositasini boshqarishga ta'siri.

Ishdan maqsad:

“Inson vizual analizatorining xususiyatlarini o'rganish”

Ish rejasi

1. Psixik jarayonlar: ko'rish sezgilari va fazoviy idrok.
2. Vizual analizatorning xossalari.
3. "Katta o'lchamli" bo'sh texnikasi yordamida ko'zni tekshiring.

Uslubiy ko'rsatmalar

Avtomobil transporti kompleksi faoliyatining zamonaviy sharoitida inson psixikasiga bo'lgan talablar sezilarli darajada oshib bormoqda. Shaxsning idrok etish xususiyatlari, uning diqqatini, malakasini, irodaviy sifatlarini, his-tuyg'ularini va boshqa psixik jarayonlarni tashkil etish xususiyatlari, ko'p hollarda, murakkab yo'l-transport vaziyatlarining natijasini belgilaydi. "Odam-mashina" tizimida inson uchun sezgilar atrof-muhit holati va o'zgarishlari haqida kiruvchi ma'lumotlarni qayta ishlashning birinchi bosqichidir.

Sensatsiya - bu hissiyotlarga bevosita ta'sir qiluvchi moddiy olam narsa va hodisalarining individual xususiyatlarining inson ongida aks etishidir. Vizual, eshitish, hid, teri, harakat, tebranish va boshqa sezgilar mavjud. Ularning yordami bilan siz ob'ektlarning xususiyatlarini baholashingiz mumkin: shakli, rangi, o'lchami, harakatlanuvchi va harakatsiz ob'ektlarning joylashuvi va hokazo. Turli odamlarda sezgilar uchun turli xil chegaralar mavjud. Bundan tashqari, ular charchoq, kasallik yoki yoshning ta'siri ostida o'zgarishi mumkin. Sezish ostonasining qiymati qanchalik past bo'lsa, hislarning sezgirligi qanchalik katta

bo'lsa, idrok etish jarayoni shunchalik yaxshi bo'ladi. Idrok - bu ob'ektning yaxlit ko'rinishini uning yagona tasviri shaklida beradigan aqliy jarayon. Idrok etish sifati, ya'ni. uning tezligi, to'liqligi va aniqligi insonning bilim va tajribasiga bog'liq. Avtomobil transporti majmuasida fazoviy idrok amaliy ahamiyatga ega, ya'ni. ob'ektlar orasidagi masofani va ularning ma'lum bir transport vositasidan uzoqligini idrok etish. Fazoviy idrok ko'rish keskinligi, ko'rish maydoni va chuqur ko'rishni o'z ichiga oladi. Ko'zning narsaning shaklini ko'rish va uning konturlarini aniq ajratib olish qobiliyati ko'rish keskinligi deb ataladi. Eng yaxshi ko'rish keskinligi 12-14 ° gacha bo'lgan konusdagi markaziy ko'rishdir, 14 ° dan yuqori bo'lgan narsalar aniq tafsilotlarsiz va rangsiz ko'rinadi.

Ko'z olmasi harakatsiz holatda bo'lgan ko'rinadigan bo'shliq ko'rish maydoni deb ataladi. Oq rang uchun ko'rish maydoni rangli ob'ektlarning ko'rish maydonidan ancha katta. Odamning birlashgan ko'rish maydoni (ikki ko'z) taxminan 120-130 ° ni tashkil qiladi. Avtomobil tezligi oshishi bilan bu burchak kamayadi.

Masofalarni aniqlashda tizimli mashg'ulotlar ko'zni rivojlantiradi. Masofalarni hisoblashda xatoliklarga yangi boshlanuvchilar ham, tajribali transport vositalarining haydovchilari ham yo'l qo'yishi mumkin. Yo'qotilgan mahoratni tiklash uchun 2-3 hafta kerak bo'ladi. Ko'zni o'rganish uchun turli xil texnikalar ishlab chiqilgan. Eng keng tarqalgan bo'sh bo'lganlardir, chunki ular kam moddiy xarajatlar bilan guruh so'rovlarini o'tkazishga imkon beradi.

Ishni bajarish tartibi

"Katta miqyosli" texnikani V.A. Urazayeva. Shaklda har xil o'lchamdagi 10 juft figuralar mavjud. Mavzularning vazifasi har bir juft raqamning miqdoriy nisbatlarini ko'z bilan aniqlashdir. Javob chizilgan figuralar yonida yoziladi. Guruh imtihonida topshiriqni bajarish uchun 8 daqiqa vaqt ajratiladi.

Natijalarni baholash

Imtihon natijalarini baholash baholash shkalasi bo'yicha amalga oshiriladi: a) ko'z yaxshi rivojlangan - 8-10 ta to'g'ri javob; b) ko'z yaxshi rivojlangan - 6-7 to'g'ri javob; v) ko'z qoniqarli rivojlangan - 3-5 to'g'ri javob; d) ko'z kam rivojlangan - 3 tadan kam to'g'ri javob.

3-амалий машғулот: Haydovchining shaxsi va kasbiy faoliyati .

Reja:

1. «Haydovchi-avtomobil-yo'l-muhit» tizimining asosiy tasniflari.
2. Yo'l vaziyatlarini baholash va bashorat qilish.
3. Alkogol va narkotik mastlik.

4. Haydovchining ish qobiliyati.

Ishdan maqsad:

"Inson e'tibori va yo'l harakati xavfsizligi"ni aniqlash.

Ish rejasi

1. Diqqat sifatlarini o`rganing. Ularni sanab bering va tavsiflang.
2. Qizil-qora Schulte-Platonov jadvali yordamida diqqatni o'rganing.
3. "Tuzatish" bo'sh texnikasi yordamida uzoq muddatli monoton ish paytida diqqatning barqarorligini o'rganing.

Uslubiy ko'rsatmalar

Diqqat - bu ongning har qanday ob'ekt yoki harakatga to'planishi. Diqqat insonning aqliy faoliyati uchun zaruriy shartdir. Busiz qasddan idrok etish mumkin emas, chunki har qanday hodisa yoki ob'ektni idrok etish, eslab qolish, ro'yobga chiqarish uchun uni boshqalar orasidan ajratib olish va diqqatni unga qaratish kerak. Diqqat "hamma narsani ko'rish" haqida emas, balki "ko'rish kerak bo'lgan hamma narsani ko'rish" haqida.

Faoliyatiga qarab ixtiyorsiz va ixtiyoriy diqqat farqlanadi. Ixtiyorsiz diqqat - passiv diqqat. U ixtiyoriy harakat va ongli niyatsiz tashqi qo'zg'atuvchilarning his-tuyg'ularga ta'siri natijasida paydo bo'ladi. O'zboshimchalik bilan e'tibor doimo ongli ravishda belgilangan maqsadli narsa va hodisalarga qaratilgan. Katta ixtiyoriy harakat va asabiy taranglikni talab qiladigan o'zboshimchalik bilan e'tibor odamni charchatadi.

Shu sababli, harakatni tashkil qilish va yo'llarni tartibga solishda ular haydovchi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarning ortib borayotgan qismi uning e'tiborini beixtiyor jalb qilishini va uni idrok etish va baholash uchun kamroq ixtiyoriy harakat va ixtiyoriy e'tiborning kuchlanishini ta'minlashga intiladi. Inson ma'lum bir makonni va unda joylashgan ob'ektlarni egallashi mumkin, bu uning diqqatining kengligi bilan ajralib turadi. Bu kontseptsiya diqqatning hajmi va taqsimlanishini o'z ichiga oladi. Diqqat hajmi - bu har qanday vazifani hal qilish bilan bog'liq holda odam bir vaqtning o'zida aniq idrok eta oladigan ob'ektlarning maksimal soni. Tajriba shuni ko'rsatadiki, odam bir vaqtning o'zida 4-6 ta oddiy ob'ektni idrok eta oladi. Diqqatni taqsimlash - diqqatni bir nechta ob'ektlarga tarqatish yoki bir vaqtning o'zida ikki yoki undan ortiq harakatlarni xatosiz bajarish qobiliyati. Diqqatning taqsimlanishi uning hajmiga bog'liq. Bu fazilatlar o'zaro bog'liqdir. Diqqatni almashtirish - uning bir ob'ektdan ikkinchisiga yoki bir

faoliyatdan ikkinchisiga o'tish tezligi. Asab jarayonlarining yuqori harakatchanligi diqqatni o'zgartirishni osonlashtiradi va agar ularning harakatchanligi etarli bo'lmasa, diqqatning almashinuvi sekinlashadi. Diqqatning sifatlarini baholash uchun turli instrumental va bo'sh usullar ishlab chiqilgan.

Ish tartibi

Diqqatning almashinish tezligi, hajmi va taqsimlanishini o'rganish uchun Schulte-Platonov Qizil-Qora jadvali qo'llaniladi. Unda 49 ta raqam mavjud: 25 ta qizil va 24 ta qora, Monte-Karlo usuli bo'yicha joylashtirilgan. Vazifa raqamlarni tegishli ketma-ketlikda topish - qizil raqamlarni o'sish tartibida va qora ranglarni kamayish tartibida almashtirish (1 - qizil, 24 - qora, 2 - qizil, 23 - qora, 3 - qizil, 22 - qora, 4 - qizil va boshqalar .d.).

Tadqiqot insonning individual psixo-fiziologik fazilatlarini baholash imkonini beruvchi dasturiy-apparat tizimida amalga oshiriladi. Ushbu texnikaning bo'sh qizil-qora jadvallarga nisbatan afzalligi quyidagicha:

- dastur imtihon oluvchining xatolarini va topshiriqni bajarish vaqtini avtomatik tarzda qayd etadi, bu esa imtihon oluvchining ishiga xolis baho berish imkonini beradi;

- sub'ektning noto'g'ri reaksiyalari bo'lsa, sub'ektda qo'shimcha asabiy taranglikni keltirib chiqaradigan va eksperimentatorga yo'l qo'yilgan xato haqida signal bo'lgan ovozli signal beriladi;

- imtihon paytida sub'ekt o'tiradi va tugmalarni bosib raqamlarni ko'rsatadi.

Muvaffaqiyat ko'rsatkichlari - bu har bir vazifani bajarish vaqti va xatolar soni. Kommutatsiya bilan raqamlarni topishda vazifaning muvaffaqiyati nafaqat diqqat sifatiga, balki mavzuning RAMiga ham bog'liq, chunki qizil va qora raqamlarning keyingi juftligini topishda oldingi juftlik raqamlarini eslab qolish kerak.

"Tuzatish" bo'sh texnikasi E.I. Graber 1965 yilda (Burdon ishlanmalari asosida) uzoq muddatli monoton ish paytida diqqatning barqarorligini, aqliy jarayonlarning tezligini va ish jarayonida diqqatning charchoq darajasini o'rganish uchun ishlatiladi. Mavzularning vazifasi - ma'lum vaqt davomida, maksimal tezlik va puxtalik bilan, birinchi varaqni kesib tashlash va o'qituvchi tomonidan atalgan boshqa harflarning tagini chizish, har daqiqada ish uslubini o'zgartirish. Vazifani bajarish uchun 20 daqiqa vaqtingiz bor.

Birinchi usul: "p" - tagiga chizish; "k" - chizib tashlang.

Ikkinchi yo'l: "r" - chizish; "k" - tagiga chizish.

Har daqiqada buyruq beriladi: "Jin ursin, ikkinchi usul" yoki "Jin ursin, birinchi usul". Ish 5 daqiqa davom etadi, undan keyin tovush shovqini bilan murakkablashadi.

Natijalarni baholash

Test natijalarini baholash o'qituvchi tomonidan berilgan kalit shakl bo'yicha amalga oshiriladi. Baholash 20 daqiqada ko'rilgan belgilarning umumiy ishlashiga asoslanadi. Har bir xato uchun 20 ta belgi ayiriladi. Agar butun qator o'tkazib yuborilsa, u jami ishlash miqdoriga kiritilmaydi va natijadan 60 ta belgi chiqariladi.

Olingan umumiy mahsuldorlik ma'lumotlari reyting shkalasi bo'yicha baholanadi: a) unumdorlik a'lo - $R > 2000$ dona; b) yaxshi mahsuldorlik - $1700 \leq R \leq 2000$ dona; c) unumdorlik qoniqarli - $1350 \leq R \leq 1699$ dona; d) ishlash yomon - $P < 1350$ dona.

Keyinchalik, 20 daqiqa davomida ishlash taqsimotining gistogrammasi tuziladi. Ordinata daqiqada ko'rilgan harflar sonini (A), abscissa daqiqalarni ko'rsatadi. Keyin diqqatni charchashning barqarorligi va darajasi, ish jarayonida mehnat unumdorligiga aralashuvning ta'siri haqida xulosa chiqariladi.

Shundan so'ng 20 daqiqa davomida diqqat barqarorligidagi o'zgarishlarning gistogrammasi (Q) tuziladi. Ordinata o'qida daqiqada to'g'ri belgilangan harflar nisbatini, abscissa o'qi bo'yicha - daqiqalarni belgilash kerak. Oxir-oqibat, diqqatni charchashning barqarorligi va darajasi, ish jarayonida shovqinning diqqat barqarorligiga ta'siri haqida xulosa chiqaring.

4- амалий машғулот: Haydovchining ish o'rnini va xarakat havfsizligi.

Reja:

1. Charchoq va uning haydovchining ish qobiliyatiga ta'siri.
2. Emotsional charchoq.
3. Ish qobiliyati bosqichlari.
4. Haydovchi ish vaqti davomiyligi.

Ishdan maqsad:

"Insonning tafakkuri va xotirasi"ni anuqlash

Ish rejasi

1. Tafakkur: tafakkur shakllari va turlari.
2. "Naqshlarni o'rnatish" blank texnikasi yordamida fikrlash xususiyatlarini o'rganish.

3. “Raqamlar qatori” blank texnikasi yordamida fikrlash xususiyatlarini o‘rganish.

4. Xotira psixik jarayon sifatida. Xotiraning inson faoliyati uchun ahamiyati.

5. “Mashtab” blank texnikasi yordamida ishchi xotirani o‘rganing.

Uslubiy ko‘rsatmalar

Inson faoliyatida faqat sezgi va idrokga tayanib hal qilib bo‘lmaydigan vazifalar paydo bo‘ladi. Ko‘pgina muammolarni hal qilish uchun kiruvchi ma‘lumotlarni tahlil qilish, umumlashtirish va o‘tgan tajribadan foydalanib, kerakli xulosalar chiqarish kerak. Inson bunday muammolarni faqat tafakkur yordamida hal qiladi. Tafakkur - bu voqelik ob‘ektlari va hodisalari o‘rtasidagi aloqalar va munosabatlarni inson ongida aks ettirishning murakkab aqliy jarayoni. Fikrlash voqelikning umumlashtirilgan va bilvosita (to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, bevosita emas) aksidir. Bu bizga bevosita kuzatmaydigan narsalarni bilishga, voqealar rivojini va o‘z harakatlarimiz natijalarini oldindan ko‘rishga imkon beradi. Amalga oshirilgan faoliyatning xususiyatiga qarab, fikrlashning uch turi ajratiladi: ko‘rgazmali va samarali, amaliy faoliyatni amalga oshirish bilan bog‘liq (avtomobilni haydash, stanokda ishlash va boshqalar); ob‘ektlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri idrok etilmaydi, balki xotirada taqdim etiladigan obrazli (masalan, ma‘lum bir marshrut bo‘ylab avtomobilni haydash yoki turli xil yo‘l-transport vaziyatlaridagi xayoliy harakatlar); hodisalarning umumiy tushunchalari va qonuniyatlari (masalan, dinamika qonunlarining rivojlanishi, materiyaning harakat qonunlari va boshqalar) o‘rganilayotganda mavhum yoki mavhum. Inson qanchalik chuqur bilimga ega bo‘lsa, fikrlash jarayoni shunchalik samarali bo‘ladi. Biroq, agar inson uni qanday boshqarishni bilmasa, bilimning o‘zi to‘g‘ri fikrlashni ta‘minlay olmaydi. Haydovchining to‘g‘ri fikrlashi uning maxsus bilimi va tajribasi bilan belgilanadi, bu esa ma‘lum bir yo‘l harakati sharoitida qaror qabul qilish va harakatlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni omborlardan o‘z vaqtida olishni ta‘minlaydi. Xotira inson faoliyatining barcha turlari uchun katta ahamiyatga ega. Xotiraning buzilishi bilan odam oddiy ishni ham bajara olmaydi. Xotira - bu o‘tmishdagi tajribani to‘plash, saqlash va takrorlashning aqliy jarayoni. Agar odamning xotirasi bo‘lmasa, o‘rganish jarayoni mumkin emas edi. Chunki bilimlarni o‘zlashtirish va ko‘nikmalarni shakllantirishda xotira yotadi. Avtomobil haydovchisi uchun xotiraning tayyorligi, tezligi, aniqligi va esda saqlash davomiyligi kabi sifatleri hamda uning unumdorligini birgalikda belgilovchi xotira hajmi katta ahamiyatga ega. Xotiraning tayyorligi amaliy masalalarni hal qilish

uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni takrorlashning aniqligi va tezligi bilan tavsiflanadi. Xotiraning tayyorligi xavfli transport sharoitida yuzaga keladigan vaqt bosimi ostida haydovchining qarorlari va harakatlarining o'z vaqtida va to'g'riligini belgilaydi. Yodlash tezligi tegishli materialni yodlash uchun zarur bo'lgan vaqt bilan belgilanadi, masalan, marshrut yoki taqiqlangan yo'l belgilarini to'liq eslab qolish uchun. Yodlashning aniqligi - idrok etilgan va takrorlangan material o'rtasidagi muvofiqlik darajasi. Yo'nalishdagi aholi punktlarining nomi, tartibga solinmagan va tartibga solinadigan chorrahalarining soni va xususiyatlari va boshqalar Yodlashning davomiyligi yodlangan materialni takrorlash mumkin bo'lgan maksimal vaqt bilan tavsiflanadi.

Ishni bajarish tartibi

Tafakkurning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun "Naqshlarni o'rnatish" texnikasi qo'llaniladi. Mavzuning vazifasi, belgilangan namunaga ko'ra, harflar ushbu naqsh bo'yicha joylashtirilgan so'zlarni topishdir. Har bir satr boshidagi shaklda shartli belgilar mavjud: + x o : = ? va hokazo. Ushbu belgilar so'z shablonini ifodalaydi, unga ko'ra siz qatordagi so'zlarni topib, ularning tagiga chizishingiz kerak. Vazifani bajarish uchun 8 daqiqa vaqtingiz bor.

"Raqamlar seriyasi" texnikasi fikrlash xususiyatlarini o'rganishga imkon beradi. Vazifani bajarish uchun 7 daqiqa vaqtingiz bor. Mavzuning vazifasi oxirgi 2 raqamni yozib, ma'lum bir naqshga muvofiq raqamlar qatorini davom ettirishdir.

"Scale" texnikasi B.L. Pokrovskiy va tasodifiy kirish xotirasini o'rganish uchun mo'ljallangan. Shakl 9 ta qurilmani ko'rsatadi, sub'ekt qurilmalarning o'qishlarini aniqlashi va taklif qilingan sxemalar bo'yicha algebraik qo'shishni amalga oshirishi kerak.

Natijalarni baholash

Muvaffaqiyat darajasi (A) "Naqshlarni o'rnatish" usuli bo'yicha sinovni baholash uchun asos sifatida qabul qilinadi, bu formula bilan aniqlanadi:

$$A = \frac{B - o'tkazib yuborish}{B - xatolirlar} * C$$

bu erda B - belgilanishi kerak bo'lgan so'zlar soni; bo'shliqlar - tagiga chizish kerak bo'lgan belgilanmagan so'zlar soni; xatolar - noto'g'ri chizilgan so'zlar soni; C - barcha ko'rilgan so'zlar soni.

Olingan muvaffaqiyat darajasi ma'lumotlari (A) quyidagi shkala bo'yicha baholanadi:

- a) mukammal fikrlash - $A > 100$;
- b) yaxshi fikrlash - $85 \leq A \leq 100$;

- v) qoniqarli fikrlash - $70 \leq A \leq 84$;
- d) yomon fikrlash - $55 \leq A \leq 69$;
- e) fikrlash juda yomon - $A < 55$.

To'g'ri davom etgan naqshlar soni (X) bo'yicha "Raqamlar seriyasi" usuli bo'yicha sinov natijasida olingan ma'lumotlar reyting shkalasida baholanadi:

- a) mukammal fikrlash - $X \geq 14$;
- b) yaxshi fikrlash - $11 \leq X \leq 13$;
- v) qoniqarli fikrlash - $8 \leq X \leq 10$;
- d) yomon fikrlash - $6 \leq X \leq 7$;
- e) fikrlash juda yomon - $X < 5$.

Test natijalarini "Skala" usuli bo'yicha qayta ishlash to'g'ri javoblar sonini (X) bo'sh joy bilan taqqoslash orqali amalga oshiriladi:

- a) RAM a'lo darajada - $X \geq 9$;
- b) RAM yaxshi - $6 \leq X \leq 8$;
- v) ishchi xotira qoniqarli - $4 \leq X \leq 5$;
- d) ishchi xotira sust rivojlangan - $2 \leq X \leq 3$;
- e) ishchi xotira juda kam rivojlangan - $X < 2$.

Vazifa

“Psixomotor. Insoniy reaksiyalar”ni aniqlash

Ish rejasi

1. Psixomotor. Inson reaksiyalarining turlari.
2. Oddiy sensorimotor reaksiyani o'rganish.
3. Murakkab sensorimotor reaksiyani ixtiyoriy va o'rnatilgan tezlikda o'rganish.
4. Harakatlanuvchi jismga reaksiyani o'rganish.

Uslubiy ko'rsatmalar

Mehnat jarayonida bajariladigan harakatlar doimo aniq maqsadga erishishga qaratilgan bo'lib, psixomotor faoliyatning elementlari hisoblanadi. Vaqt bosimi sharoitida bajarilgan ishlarning sifati insonning ogohlantirishlarga bo'lgan reaksiyalarining tezligi va aniqligiga bog'liq. Yo'l-transport majmuasida tirnash xususiyati beruvchi yo'l holatidan keladigan har qanday ma'lumot bo'lishi mumkin. Rag'batlantiruvchi reaksiyalar psixomotor yoki sensorimotor reaksiyalar deb ataladi. Ya'ni, sensorimotor reaksiya - bu sezgilar tomonidan qabul qilingan har qanday stimulg javoban vosita harakatining bajarilishi. Reaksiyalar oddiy yoki

murakkab bo'lishi mumkin. Oddiy reaksiya - bu to'satdan paydo bo'lgan, ilgari ma'lum bo'lgan bitta stimulga tez, ilgari ma'lum bo'lgan yagona harakat. Oddiy javob misoli, chiroq yoqilganda yoki ovozli signal eshitilganda tugmani bosishdir. Haydovchining faoliyatida oddiy reaksiya kamdan-kam uchraydi, chunki uning yo'l harakati holatining o'zgarishiga reaksiyasining eng elementar shakllari kiruvchi ma'lumotlarning ahamiyatini hisobga olish va javoblarni farqlash bilan bog'liq. Oddiy javoblar sensorli yoki motorli bo'lishi mumkin. Sensor reaksiyalar bilan e'tibor signalni idrok etishga qaratilgan bo'lsa, vosita reaksiyalarida esa diqqat yaqinlashib kelayotgan harakatga qaratilgan. Oddiy haydovchining reaksiyasiga misol, agar u qizil svetoforni kutayotganda, bu harakatga oldindan tayyorgarlik ko'rgan bo'lsa, tormoz pedalini bosadi. Murakkab reaksiya har doim bir nechta mumkin bo'lgan harakatlar orasidan kerakli harakatni tanlash bilan bog'liq, masalan, piyoda paydo bo'lganda tormoz pedalini bosish, bu harakatni boshqa mumkin bo'lgan harakatlar orasida eng oqilona deb tanlagandan keyin (rulni aylantirish, o'zgartirish). harakat tezligi, ovozli signal). Yo'l harakati xavfsizligi uchun haydovchining harakat holati o'zgarganda boshlangan harakatni tezda o'zgartirish yoki to'xtatish qobiliyati katta ahamiyatga ega. Insonning reaksiya vaqti doimiy emas, u kun davomida ham o'zgaradi. Ekspert amaliyotida ko'pincha haydovchining reaksiya vaqti 0,8 soniyaga teng bo'ladi. Haydovchi faoliyatining xarakteristikasi uning harakatlanuvchi ob'ektlarga bo'lgan reaksiyalari bo'lib, u boshqa transport vositalarining, shuningdek, piyodalarning tezligi va harakat yo'nalishiga qarab ma'lum bir vaqtda boshqaruv harakatlarini bajarishi kerak. Avtomobilning to'xtash masofasi reaksiya vaqtiga bog'liq. Avtomobilni to'xtatish uchun zarur bo'lgan umumiy vaqt haydovchining reaksiya vaqtini o'z ichiga oladi (yo'lda to'siq sezilgan paytdan boshlab tormoz pedalini bosish boshlanishigacha); tormoz qo'zg'atuvchisining javob vaqti (tormoz pedali bosilgan paytdan boshlab tormozlar ishlay boshlagunga qadar) va tormozlarning to'liq qo'llanilgan vaqti (tormozlash boshlanganidan avtomobil to'xtashigacha). Favqulodda tormozlash vaqtida vosita reaksiyasi davri o'ng oyoqni gaz pedaliga tormoz pedaliga o'tkazish va uni bosish vaqtini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, tormoz pedalini bosishning yakuniy bosqichi tormoz tizimining ishga tushirilishi bilan birlashtiriladi. Tadqiqotlar natijasida favqulodda tormozlash paytida o'rtacha reaksiya vaqti 0,3-2,5 soniyani tashkil qilishi aniqlandi.

Ish tartibi

Yorug'lik qo'zg'atuvchisiga oddiy sensorimotor reaksiyani aniqlash maxsus kompyuter dasturi bilan sinovdan o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Sinovning

vazifasi o'zboshimchalik bilan qo'zg'atuvchiga javob berish vaqtini aniqlashdir. Signallar o'zboshimchalik bilan keladi, signalni kutish vaqti 2 dan 7 soniyagacha.

Murakkab sensorimotor reaksiyaning ta'rifi "ixtiyoriy sur'atdagi murakkab reaksiya" va "o'rnatilgan tezlikdagi murakkab reaksiya" ni baholash imkonini beruvchi dasturiy-apparat kompleksida sinovdan o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

"Ixtiyoriy sur'atda murakkab reaksiya" testining vazifasi - tanlov bilan reaksiya vaqtini aniqlash. Bu shuni anglatadiki, qo'zg'atuvchining javobi qo'zg'atuvchining turiga bog'liq bo'lishi kerak. Sinov uch xil rangdagi kvadratlar ko'rinishidagi signallardan foydalanadi: qizil, yashil va sariq. Quyidagi qoida bo'yicha ishlash kerak: agar signalning rangi takrorlangan bo'lsa, u holda siz "ENTER" tugmasini bosishingiz kerak; agar signalning rangi o'zgargan bo'lsa, siz bo'sh joyni bosishingiz kerak.

Sinovning vazifasi "majburiy tezlikda murakkab reaksiya" reaksiya vaqtini tanlash bilan belgilangan tezlikda aniqlashdir. Sinov texnikasi avvalgi testdagi kabi bir xil, ammo signalning chastotasi oshiriladi. Birinchidan, daqiqada 30 ta signal, keyin esa 40 ta va shunga o'xshash tezlikda 90 ta signalgacha beriladi. Agar signal o'chmasa, bu xato.

Harakatlanuvchi ob'ektga munosabatni aniqlash apparat-dasturiy kompleksda sinovdan o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi. Sinovning vazifasi harakatlanuvchi ob'ektga reaksiya vaqtini aniqlashdir.

Natijalarni baholash

Sinov natijalarini qayta ishlash dasturiy-apparat kompleksi yordamida amalga oshiriladi. Buning uchun "Test" ning asosiy menyusida "Test natijalarini qayta ishlash" va "Natijalarni baholash" pastki menyusidan foydalaning. Har bir tugallangan test uchun mavzu 1 dan 17 ballgacha olishi mumkin. Sinov natijalariga ko'ra ballar umumlashtiriladi va monitor ekranida test natijalari to'g'risida xulosa paydo bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Romanov, A.N. Avtotransportnaya psixologiya / A.N. Romanov. – M.: Akademiya, 2002. – 216 s.

2. Mayboroda, O.V. Основы управления автомобилем и безопасность движения: учебник водителя автотранспортных средств категорий «S», «D», «Ye» / O.V. Mayboroda. – 5-ye izd., ster. – M.: Akademiya, 2008. – 256 s.

3. Kuryanova, O.Ye. Primenenie professionalnogo otbora dlya realizatsii individualnogo podxoda pri podgotovke voditeley transportnykh sredstv / O.Ye. Kuryanova // Avtotransportnoe predpriyatie. – 2016. – № 6. – S. 14–22.

4. Kotik, M.A. Psixologiya i bezopasnost / M.A. Kotik. – Tallin: Valgus, 1981. – 408 s.

5. Приборы и методики психфизиологического обследования водителей автомобилей / N.A. Ignatov, V.M. Mishurin [i dr.]. – M.: Transport, 1978. – 88 s.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Asosiy adabiyotlar

1. Ryabchinskiy A.I. Reglamentatsiya aktivnoy i passivnoy bezopasnosti avtotransportnykh sredstv: ucheb. Posobie dlya vuzov I.S. «Akademiya» 2006 g. – 290 str.
2. Romanov A.N. Avtotransportnaya psixologiya. Uchebnoe posobie. Vysshaya shkola «Akademiya» 2002-224 st.
3. Darabov M. Yo‘l-transport hodislaridan iqtisodiy yo‘qotishlarni aniqlash uslubi”, TAYI, T.: 2011, 62 b.
- 4 The Human Factors of Transport Signs *Edited By [Candida Castro](#) , [Tim Horberry](#)* Copyright Year 2004.
1. [Developments in Human Factors in Transportation, Design](#) books 5. On the occasion of *the Human Factors* and Ergonomics Society Europe Chapter Annual Meeting in Orbassano (Turin), Italy, November 2005. Edited by

Internet saytlari

1. www.inf.com
2. www.sas.com
3. <http://www.uza.uz.business>.
4. <http://www.press – service.uz>
5. <http://www.ifs.com>
6. <http://www.sas.com>

V. KEYSLAR BANKI

1-mavzu: “Haydovchi-avtomobil-yo‘l-muhit” tizimida haydovchining o‘rni Muammo.

Ko‘cha-yo‘l tarmog‘idagi yo‘llarning o‘aro kesishish joyida transport vositalarining asossiz ushlanib qolishi kuzatilmoqda. Natijada ko‘cha-yo‘l tarmog‘ining o‘tkazish qobiliyati pasayib ketmoqda va harakat xavfsizligiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda.

1-muammocha.

Ko‘cha-yo‘l tarmog‘idagi yo‘llarning o‘zaro kesishish joyida transport vositalarining harakatini boshqarish amalga oshirmoqdami yoki ular tartibsiz ravishda chorrahahani kesib o‘tishmoqdami?

2-muammocha.

Ko‘cha-yo‘l tarmog‘idagi chorrahada transport vositalarining harakat jadalligi bir-biriga yaqinmi yoki ular o‘rtasidagi tafovut kattami?

3-muammocha.

Ko‘cha-yo‘l tarmog‘idagi chorrahada transport vositalari harakatini xavfsiz amalga oshirish uchun yetarlicha darajada ko‘rinish ta‘minlanganmi?

4-muammocha.

Kesishayotgan yo‘llardagi yo‘l sharoiti bir xilmi yoki yo‘l sharoitlari va harakat xavfsizligiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar qanday tartibda taqsimlangan.

2-mavzu: Haydovchining psixofiziologik xususiyatlarining transport vositasini boshqarishga ta‘siri

Muammo.

Ko‘cha-yo‘l tarmog‘ining ma‘lum bir uchastkasida transport oqimi tezligi yuqori darajada ekanligi va bu harakat xavfsizligiga jiddiy xavf tug‘dirayotganligi aniqlandi. Bu uchastkaga o‘rnatilgan 3.4. “Yuqori tezlik cheklangan” yo‘l belgisining ta‘siri samarali bo‘lmayotganligi kuzildi. Bu uchastkada qanday chora-tadbir ko‘rish talab etiladi?

1-muammocha.

Ko‘cha-yo‘l tarmog‘ining tezlik yuqori bo‘lgan uchastkasida tezlikni kuzatish davomida transport vositalari haydovchilari tezlikni sun‘iy ravishda

pasaytirayotganligi aniqlandi. Kuzatish tugandan keyin yana katta tezlikda harakatlanish davom etayotganligi aniqlandi. Bunda fandan yo‘l tutish kerak?

2-muammocha.

Ko‘cha-yo‘l tarmog‘ining tezlik yuqori bo‘lgan uchastkasida yo‘l sharoiti yaxshi ekanligi va transport vositalari haydovchilari yo‘l sharoitini yuzaki baholab mavjud xavf-xatarlarni to‘liq hajmda baholay olmasdan harakatlanayotganligi aniqlandi. Zero, bu uchastkada yo‘l sharoiti yaxshi bo‘lgandan tashqari bir nechta piyodalarni o‘ziga jalb etuvchi ob‘ektlar borligi aniqlandi. Bu holatda qanday yo‘l tutish kerak?

3-muammocha.

Ko‘cha-yo‘l tarmog‘ida yo‘lning nisbatan xavfli uchastkasi bo‘lishiga qaramasdan transport vositalarining yuqori tezlikda harakatlanishi sabablari o‘rganilganda tezlikni asosan yengil avtomobillar tomonidan yo‘l harakati qoidasi buzilib ular tomonidan ko‘plab tezlikni oshirish holatlari sodir etilayotganligi aniqlandi. Bunday holda qanday yo‘l tutish kerak?

3-mavzu: Haydovchining shaxsi va kasbiy faoliyati

Muammo.

Tartibga solinmagan piyodalar o‘tish joyida piyodalarni urib ketish bilan bog‘liq ko‘plab yo‘l-transport xodisalari sodir etilayotganligi aniqlandi. Bu xodisalarning sabablari o‘rganilganda piyodalarning to‘xtab turgan transport vositalari oldidan to‘g‘riga harakatlanayotgan avtomobillar harakat traektoriyalariga chiqib qolishlari ekanligi aniqlandi. Bu joyda xavfsizlikni ta‘minlash uchun qanday chora-tadbir ko‘rish lozim?

1-muammocha.

Tartibga solinmagan piyodalar o‘tish joyida piyodalar va transport vositalari o‘rtasida vujudga kelayotgan ko‘plab ziddiyatli vaziyatlar avariya holatlarini keltirib chiqarayotganligi aniqlandi. Bu holda qanday yo‘l tutish kerak?

2-muammocha.

Tartibga solinmagan piyodalar o‘tish joyida transport vositalari haydovchilari ko‘p hollarda to‘xtab turgan transport vositalari tusib qo‘yganligi sababli piyodalarni ko‘rmay qolishi natijasida xavfli vaziyatlar vujudga kelayotganligi va ko‘pincha bu xolat yo‘l-transport xodisalari bilan tugayotganligi aniqlandi. Bunday holatda qaynday choar ko‘rib talab etiladi?

3-muammocha.

Tartibga solinmagan piyodalar o‘tish joyida piyodalar transport vositalarining harakat tezligini hisobga olmasdan yo‘lning qatnov qismiga chiqib ketish

holatlari natijasida xavfli vaziyatlar vujudga kelayotganligi aniqlandi. Bu muammoni hal etish uchun qanday chora ko'rish talab etiladi?

4-muammocha.

Tartibga solinmagan piyodalar o'tish joyida piyodalar harakat qismini kesib o'tayotganda ayirim haydovchilar keskin tormoz berish transport vositasini to'xtayotganligi va buning sababi ular tomonidan piyodalar o'tish joyi to'g'risidagi ma'lumotni o'z vaqtida olish imkniyati yo'qligi bilan izohlashdi. Bunday holatda muammo qanday yechimini topadi?

4-mavzu. Haydovchining ish o'rni va xarakat havfsizligi

Muammo.

Avtomobil yo'lining aholi yashash punkti orqali o'tadigan qismida yo'l chetida joylashgan "supermarket" xududida avtoturargoh mavjud bo'lishiga qarmasdan avtomobillarning tartibsiz to'xtashi natijasida yo'lning qatnov qismi torayib o'tkazish qobiliyati pasayib ketayotgani va bu joyda yo'l harakati xavfsizligiga jiddiy xavf-xatar vujudga kelayotganligi aniqlandi. Bu muammo qanday hal etiladi?

1-muammocha.

Avtomobillarining odamlarini ommaviy ravishda o'ziga jalb etuvchi ob'ekt "supermarket" xududida to'xtashi harakat tezligini pasayib ketishi va avtomototransport vositalarini asossiz ushlanib qolishiga sabab bo'lmoqda. Bunday holda qanday yo'l tutish kerak?

2-muammocha.

Avtomobillar yo'l yoqasida joylashgan "supermarket" oldida avtoturargoh tashkil etilganligiga qarmasdan undan samarali foydalanmayptilar. Buning natijasida avtomobillar qatnov qismida tartibsiz to'xtash natijasida boshqa harakat qatnashchilari uchun harakatlanishga halaqit bermoqda. Buning sababi o'rganilganda, haydovchilar avtoturargohga kirish va chiqish joylarida ushlanib qolish ehtimolligi mavjudligi sababli undan foydalanishni maqsadga muvofiq emas deb hisoblashmoqda ekan. Bunday holda qanday chora ko'rish kerak bo'ladi?

3-muammocha.

Yo'l yoqasida joylashgan "supermarket" xududida to'xtagan transport vositalari haydovchilari yo'lni tartibsiz kesib o'tishlari natijasida yo'l harakati xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda va yo'l-transport vaziyatlarini yanada murakkablashtirmoqda. Bu muammo qanday hal etiladi?

VII. GLOSSARIY

№	Atama	O‘zbek tilidagi izox	Ingliz tilidagi izox
1.	Axborot - Information	Inson yoki biror-bir maxsus qurilma bilan bizni o‘rab turgan olam va undagi jarayonlarni kechishi haqidagi malumotlar.	Information about the world around us and the processes that take place in it with a human or any special device.
2.	Axborotlarni qabul qilish- Receiving information	Bunda haydovchi yo‘ldagi axborotlar oqimidan xarakterat havfsizligini taminlash uchun zarur bo‘lganlarini ajratib olish lozim bo‘ladi.	In this case, the driver will need to separate from the flow of information on the road what is necessary to ensure traffic safety
3.	Axborotlarni qayta ishlash- Information processing	Bunda kelayotgan axborotlarni bilish, baxolash va axborotlarni solishtirish jarayoni ketadi.	It involves the process of knowing, evaluating, and comparing incoming information.
4.	Qaror qabul qilish- Decision making	Bunda holatni baxolash orqali qarorni yakdilligini aniqlash. Bir nechta variantlardan optimalini tanlash jarayoni ketadi.	In this case, it is necessary to determine the unanimity of the decision by assessing the situation. The process of selecting the optimal from several options goes.
5.	Qarorni amalga oshirish- Implement the decision	Bunda qabul qilingan qarorga mos ravishda boshqaruv organlariga ta’sir qilish.	Influencing the governing bodies in accordance with the decision taken.
6.	Imtiyoz- Privilege	Mo‘ljallangan yo‘nalishda	The right of way ahead

		boshqa yo‘l xarakati qatnashchilariga nisbatan oldin xarakatlanish xuquqi.	of other road users in the intended direction.
7.	Yo‘l- Road	Transport vositalari va piyodalarning xarakatlanishi uchun qurilgan yoki moslashtirilgan yer bo‘lagi yoxud sun‘iy inshoot yuzasi. Yo‘l avtomobil va shaxar elektr transporti yo‘llarini hamda trotuarlarni o‘z ichiga oladi.	A plot of land or artificial structure constructed or adapted for the movement of vehicles and pedestrians. The road includes highways and urban electric transport, as well as sidewalks.
8.	Yo‘l berish- Allowing	Yo‘l harakati qatnashchilariga nisbatan imtiyozi bo‘lgan boshqa yo‘l xarakati qatnashchisining xarakat yo‘nalishi yoki tezligini o‘zgartirishga majbur etishi mumkin bo‘lgan xollarda xarakatni davom ettirmasligini yoki boshlamasligini, biror bir manyavr bajarishi mumkin emasligini bildiruvchi talab.	Indicates that another road user, who has a privilege over the road users, may not continue or start the movement, and may not be required to perform any maneuver in the event that he / she may be forced to change the direction or speed of the traffic.
9.	Yo‘lovchi- Passenger	Transport vositasidagi (xaydovchidan tashqari) shaxs.	A person in a vehicle (other than a driver).
10.	Yo‘l-transport hodisasi- Traffic accident	Transport vositasining yo‘lda xarakatlanishi jarayonida ro‘y bergan,	An incident that occurred during the movement of a vehicle

		fuqarolarning xalok bo'lishiga yoki sog'ligiga zarar yetkazilishiga, transport vositalari, inshootlar, yuklarning shikastlanishi yoxud boshqa moddiy zarar yetishiga sabab bo'lgan xodisa.	on the road, causing the death or damage to the health of citizens, damage to vehicles, structures, cargo or other material damage.
11.	Ko'zning ko'rish o'tkirligi- Visual acuity	Ko'zdan ancha uzoq masofada bo'lgan narsalarning formasini aniqlash.	Determining the shape of objects that are far away from the eye.
12.	Eshitish- Hearing	Avtomobil agregatlari va nosoz avtomobilga xos bo'lgan shovqinni, tovush ishoralarini haydovchi eshitish organi orqali qabul qilishi.	Receiving noise and gestures typical of car units and faulty vehicles through the driver's hearing aid.
13.	Sezish – Feeling	Bu axborotni qabul qilishning ruhiy jarayonidir. Sezish orqali haydovchi narsalar holati va xususiyatini anglaydi.	It is a spiritual process of receiving information. Through perception, the driver perceives the state and nature of things.
14.	Ruhiy jarayonlar- Mental processes	Diqqat, xotira, fikrlash, psixomotorika, his etish va qabul qilish haqida tushuncha va ularning avtotransport vositasi boshqaruviga ta'siri.	Attention, memory, thinking, psychomotor skills, perceptions and perceptions, and their impact on vehicle management.
15.	Insonning psixofiziologik xususiyatlari- Psychophysiological	Diqqat, xotira, fikrlash, qabul qilish, psixomotorika, his etish va shaxsning o'ziga xos	Attention, memory, thinking, perception, psychomotor skills, emotions and

	features of the person	jihatlarini avtotransport vositasini xavfsiz boshqarishga ta'sir etuvchi asosiy omillar hisoblanadi.	personality traits are the main factors influencing the safe driving of a vehicle.
16.	His qilish- Feeling	Haydovchi murakkab vaziyatlarga tushib qolganida, boshqalarning yordamiga juda muhtoj bo'ladi.	When a driver is in a difficult situation, he needs the help of others.
17.	Xotira- Memory	Axborotni kiritish, saqlash va qaytarish jarayoni.	The process of entering, storing and returning information.
18.	Psixomotorika- Psychomotor skills	Inson organizmidagi jismoniy va ruhiy jarayonlarning o'zaro birgalikda aniq bir harakatga yo'naltirilishi.	The directing of physical and mental processes in the human body to a specific movement.
19.	Diqqat- Attention	Haydovchining psixofiziologik tavsiflaridan biri diqqat bo'lib, bu – ongni biron – bir ob'ektga alohida qaratishdir.	One of the psychophysiological characteristics of the driver is attention, which is the focus of the mind on an object.
20.	Temperament- Temperament	Shaxsning o'ziga xosligini ifodalab, ruhiy jarayonlarning o'tish doirasini aniqlaydi, shu bilan birga, nerv tizimining xususiyatlarini shakllantiradi.	Expresses the uniqueness of the person, determines the range of mental processes, as well as shapes the characteristics of the nervous system.
21.	Shaxs- Person	Insonning tug'ma va hayoti davomida orttirgan ruhiy ma'naviy va jismoniy xususiyatlarining	It is the sum of the spiritual, spiritual, and physical qualities that a person acquires at birth

		yigʻindisidir.	and throughout his life.
22.	Shaxsning yoʻnalishi – The direction of the person	Bu insonning qarash va ishonchlarining yigʻindisi boʻlib uni xayoti faoliyati davomida boshqaruvchi boʻlib hisoblanadi.	It is the sum of a person's views and beliefs and is considered to be the manager of his life.
23.	Shaxsning qiziqishi- Interest of the person	Biror narsaga aloxida eʻtibor uning ichiga kirish, tushinish va bilishga xohishidir.	Attention to something is a desire to enter, to understand and to know.
24.	Layoqat- Ability	Bir yoki bir necha faoliyatni muvaffaqiyatli bajarilishni taʻminlashdagi shaxsning ruxiy xususiyatlarining yigʻindisi hisoblanadi.	It is the sum of the spiritual qualities of a person who ensures the successful performance of one or more activities.
25.	Sangvinik- Sanguine	Bu asab tizimining kuchliligi muvozanatlashganligi va xarakatchanligi bilan xarakterlanadi.	It is characterized by the balance of strength and mobility of the nervous system.
26.	Flegmatik- Phlegmatic	Asab tizimi kuchli muvozanatlashgan lekin xarakati kuchsiz. bu xissiy xolatdan chikishda namayon boʻladi. Bunday odam sekin xarakat kiluvchi muvozanatlashgan va bosiqdir.	The nervous system is strongly balanced, but the movement is weak. Such a person is slow-moving, balanced, and humble.
27.	Xolerik- Choleric	Asab tizimlari kuchli xarakatchan va lekin muvozanatlashmagan . u tez kizishib ketadigan	Nervous systems are highly mobile but not balanced. he is a strong and quick-witted man

		xissiyotlarin tez kursatuvchi kuchli va shoshkalok odam.	who shows his quick-tempered feelings.
28.	Melanxolik- Melancholic	Asab tizimlari kuchsiz ruxiy jarayonni muvozanatlashmagan xarakatlari xarakatchan yoki kuchsiz xarakatli bo'lishi mumkin. Uning sezgi va kayfiyatlari bir xilda turg'un va tashkarida namoyon bo'lmaydi. mimika va xarakatlari sekin uzini ushalib kolmaslik katiyatsizligi va sustligi ajralib turadi.	Nervous systems can be dynamic or weak movements that do not balance the weak mental process. His senses and moods are not always the same. facial expressions and movements are characterized by indecision and weakness.
29.	Xarakter – Character	Bu shaxsni yakka tarbiyasida va muhitning ta'sirida yig'ilgan xususiyati bo'lib, insonning o'zini tutishida, xarakatlarida va xulqida namoyon bo'ladi.	It is a trait that is accumulated in the individual's upbringing and under the influence of the environment, and is reflected in a person's behavior, actions, and behavior.
30.	Shaxsning xususiyatlari- Personality traits	Layoqati, xarakteri, temperamenti, ishonchi va qiziqishi.	Ability, character, temperament, confidence and curiosity.
31.	Avtomobilning komfortliligi- The comfort of the car	Avtomobil haydovchisiz ish o'rnini xarakterlovchi ekspluatatsion xususiyati.	Operational characteristics that characterize the workplace without a driver.
32.	Kabinaning mikroiklimi- The microclimate of the	Xavo harorati, namligi va avtomobil tezligi bilan xarakterlanadi.	It is characterized by air temperature, humidity and vehicle speed

	cabin		
33.	Avtomobilni boshqarish jarayoni- The process of driving a car	Ketma-ket sodir etiladigan zanjirli reaksiyaga o‘xshaydi, yani ketma-ket uchrab turadigan svetafor ishoralari tovushli ishoralar yo‘l chiziqlari va belgilari boshqa haydovchilarning hatti – xarakatlari kabilarga haydovchi uz vaqtida amal qilishi lozim.	It is like a chain reaction, that is, a series of traffic lights, audible signals, road lines and signs, the movements of other drivers - the driver must follow the tribes in a timely manner.
34.	Charchash – Tired	Ish faoliyati natijasida vaqtinchalik ish qobilyatining pasayish jarayoni.	The process of temporary decline in ability to work as a result of work.
35.	O‘ta charchash– Extreme fatigue	Asosan ish kuni davomida yig‘ilgan charchashi dam olgandan keyin o‘tib ketadi.	Basically, the fatigue accumulated during the work day passes after rest.
36.	Haydovchining ish qobilyatini saqlash- Maintain the driver's ability to work	Uning ish urni va uni tayyorlash kabinasidagi mikroiklimning ta’siri.	The impact of his workplace and the microclimate in his cooking booth.
37.	Haydovchi reaksiyasining turg‘unligi- Driver reaction stability	Faqat uning jismoniy xususiyatlariga bog‘liq bo‘lmasdan, balki charchash darajasiga ham bog‘liq bo‘ladi.	It depends not only on its physical properties but also on the level of fatigue.
38.	Haydovchining ish staji oshishi- Increased work experience of the driver	Uning malakasi xam oshishini anglatadi.	It also means that his skills will increase.
39.	Axborotlarning	Juda tez o‘zgaruvchan	Being very fast

	xarakteri va xajmi- The nature and amount of information	bo‘lib, u doimo xaydovchidan muntazam ravishda yo‘ldagi xarakat sharoitini katta diqqat e‘tibor berib kuzatishni taqazo etadi.	changing, it always requires the driver to monitor the traffic conditions on the road with great attention on a regular basis.
40.	Haydovchi asosiy axborotni olishi- The driver receives basic information	U axborotni yo‘l sharoitini kuzatish orqali oladi va avtomobil salonida o‘rnatilgan xar xil o‘lchov asboblari yordamida olinadigan axborotlar uning uchun ikkinchi darajali ahamiyatga egadir.	He obtains the information by observing the road conditions, and the information obtained by means of various measuring instruments installed in the car interior is of secondary importance to him.

VIII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Asosiy adabiyotlar

1. Ryabchinskiy A.I. Reglamentatsiya aktivnoy i passivnoy bezopasnosti avtotransportnykh sredstv: ucheb. Posobie dlya vuzov I.S. «Akademiya» 2006 g. – 290 str.
2. Romanov A.N. Avtotransportnaya psixologiya. Uchebnoe posobie. Vysshaya shkola «Akademiya» 2002-224 st.
3. Darabov M. Yo‘l-transport hodislaridan iqtisodiy yo‘qotishlarni aniqlash uslubi”, TAYI, T.: 2011, 62 b.
- 4 The Human Factors of Transport Signs Edited By [Candida Castro](#) , [Tim Horberry](#) Copyright Year 2004.
2. [Developments in Human Factors in Transportation, Design books 5](#). On the occasion of *the Human Factors* and Ergonomics Society Europe Chapter Annual Meeting in Orbassano (Turin), Italy, November 2005. Edited by

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Korshakov I.K. Avtomobil i peshexod analiz mexanizma naezda. M: Transport 1988 – 142 b.
2. Mishurin V.M., Romanov A.N. «Nadyojnost voditelya i bezopasnost dvijeniya» M., Transport 1990 -182s.
3. Developments in Human Factors in Transportation, Design. *books 5*. On the occasion of *the Human Factors* and Ergonomics Society Europe Chapter Annual Meeting in Orbassano (Turin), Italy, November 2005. Edited by

Internet saytlari

7. www.inf.com
8. www.sas.com
9. <http://www.uza.uz.business>.
10. <http://www.press-service.uz>
11. <http://www.ifs.com>
12. <http://www.sas.com>